

Andrzej Rozwałka*, Grzegorz Mączka**, Rafał Niedźwiadek***

Przedpaństwowy gród w Garbowie i jego zaplecze osadnicze. Zarys problematyki

Pre-state castle in Garbów and its settlement facilities. An outline of the problem

The article presents the results of research on the remains of an Early Medieval (eighth – tenth centuries) tribal fortified settlement in Garbów, Lublin voivodeship and its settlement facilities in the area within a radius of 15 km from the settlement centre. Based on the theory of “territory exploited by the settlement”, the authors make attempts to reconstruct elementary settlement communities and their economic activity within a radius of 1 and 2 km. In addition, they indicate natural conditions of the settlement and the role of the centre (a fortified settlement) in the defence system of the settlement area.

KEY WORDS: Early Middle Ages (eighth – tenth centuries), settlement, Lublin voivodeship, Garbów, fortified settlement, settlement district
Submission: 18.09.2017; acceptance: 29.12.2017

Panu Profesorowi Andrzejowi Buko
w 70. rocznicę urodzin

W kwestii zasiedlenia terytoriów wschodniej i środkowej Europy przez Słowian nagromadziło się sporo kontrowersji, bowiem świadectwa materialne tego ludu są nieliczne i niejednoznaczne w swej wymowie. Ważnym przedmiotem dociekań pozostaje czas formowania się pierwszych struktur przedpaństwowych oraz kwestia wyłaniania się elit plemiennych i ich rola w organizowaniu lokalnych społeczności. Na tym tle analizowane są relacje między pogańskimi plemionami prapolskimi a ich chrześcijańskim otoczeniem. Okres plemienny to zarazem czas, kiedy ludy zamieszkujące różne regiony obecnych ziem polskich wychodzą z cienia anonimowości i pojawiają się pod różnymi nazwami w kronikach, zwłaszcza arabskich, bizantyjskich i frankijskich.

Andrzej Buko (2005, s. 10)

GRODZISKO – JEGO LOKALIZACJA, KSZTAŁT I WIELKOŚĆ, PRÓBA REKONSTRUKCJI WYGLĄDU GRODU

Grodzisko w Garbowie usytuowane jest na południe od centrum miejscowości, poza terenem zabudowanym (ryc. 1–2). Obiekt zlokalizowany jest na skraju płaskowyżu wchodzącego wybitnym cyplem w niewielką dolinę bezimiennego potoku, lewobrzeżnego dopływu Kurówki (ryc. 3–6). Kulminacja wzniesienia na cyplu sięga wysokości 280,10 m n.p.m., a około 21 m nad poziom doliny potoku. Z góry, wzgórze o stromych zboczach przypomina kształtem ułożoną poziomo ósemkę. Rysujące się przy krawędziach *plateau* cypla wzniesienie, widoczne szczególnie wyraźnie w partii wschodniej, jest reliktem

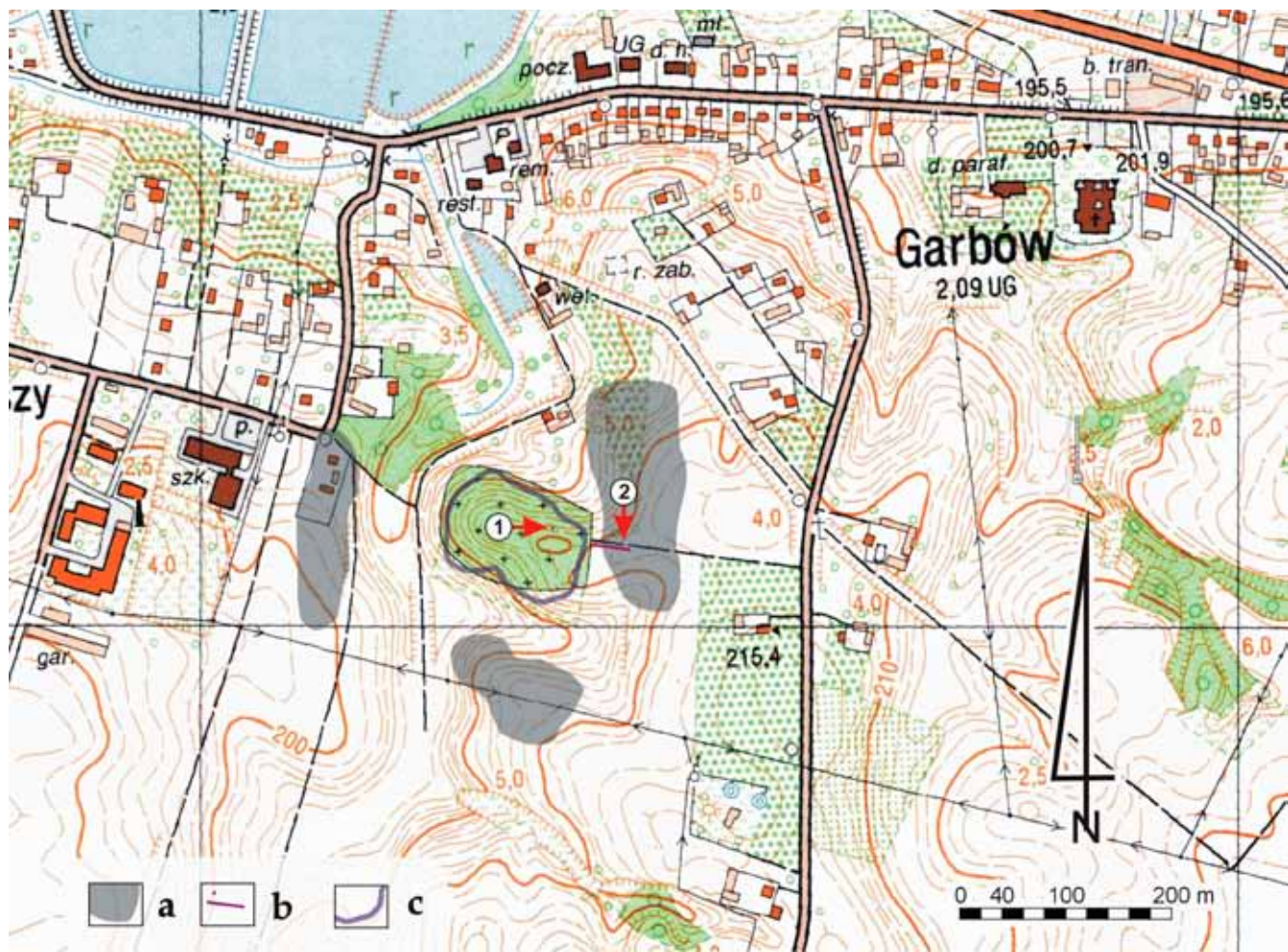
okrężnego wału ziemnego. Analiza numerycznego modelu terenu (NMT) oraz obserwacje terenowe pozwalają na stwierdzenie, że powierzchnia majdanu została poważnie naruszona. Destrukcja ta wynika z faktu, że w początkach XIX wieku wyniesienie zostało zaadaptowane dla potrzeb parafialnego cmentarza i stan ten trwał do roku 1923.

Umocnienia garbowskiemu grodu składały się z dookólnego ziemnego wału (ryc. 6:A) oraz wewnętrznego wału odcinkowego (ryc. 6:B). Zachowane relikty umocnień, choć przysłonięte gęstą i wysoką roślinnością, są nadal czytelne nieomal na całym

* Instytut Archeologii UR, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; e-mail: arozwalka@archeologia.rzeszow.pl

** Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie, ul. Archidiakońska 4, 20-113 Lublin; e-mail: grzegorzmaczka@tlen.pl

*** Instytut Archeologii UR, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; e-mail: archeelublin@gmail.com

Ryc. 1. Garbów, gm. loco, pow. puławski. Lokalizacja grodziska (stan. nr 1, AZP 75-79/12) i wykopów archeologicznych na podkładzie mapy topograficznej (oprac. R. Niedźwiadek): 1 – wykop P. Lisa i W. Zielińskiego z 1987 r.; 2 – wykop sondażowy A. Rozwałki z 1999 r.; a – osady podgrodowe na podstawie badań powierzchniowych (1987, 1999) – VIII-IX w.; b – wykopy archeologiczne; c – zewnętrzny wał grodziska

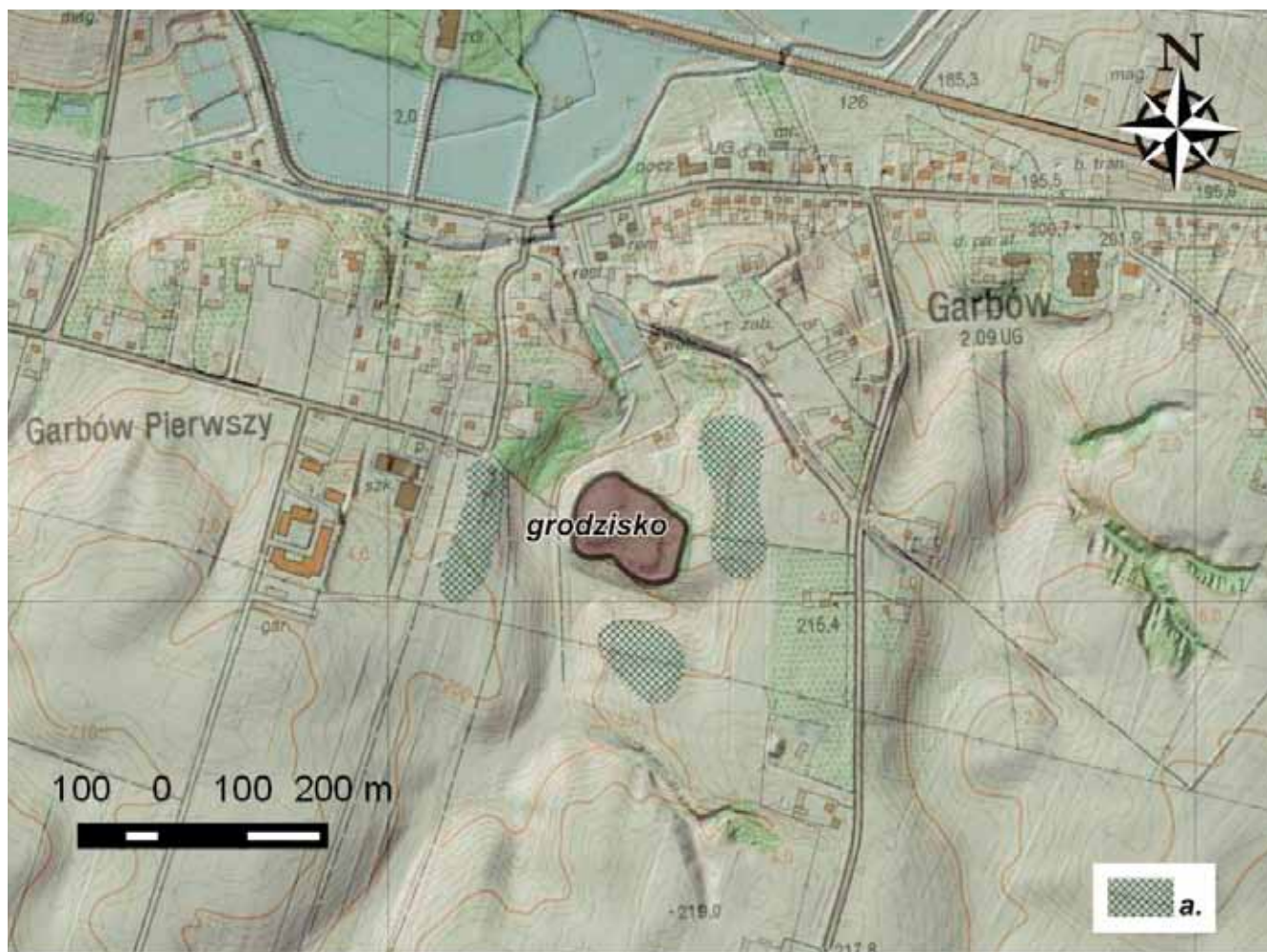
Abb. 1. Garbów, Gde. loco, Kr. Puławy. Lage des Burgwalls (Fst. Nr. 1, AZP 75-79/12) und der archäologischen Grabungsschnitte nach der Vorlage der topografischen Karte (bearbeitet von R. Niedźwiadek): 1 – Grabungsschnitt von P. Lis und W. Zieliński aus 1987 2 – Sondageschnitt von A. Rozwałka aus 1999; a – Vorburgesiedlungen anhand der Geländebegehungen (1987, 1999) – 8.-9. Jh.; b – Grabungsschnitte; c – äußerer Wall des Burgwalls.

obwodzie grodziska. Obecnie, obiekt ten zajmuje powierzchnię 1,34 ha. Zewnętrzny obwód obwałowań wynosi 420 m, nasypy u podstawy mają szerokość 4-7 m, a wysokość od 0,6 do 1 m, majdan ma powierzchnię 0,7 ha, a maksymalna szerokość grodu – na osi NW-SE – wynosi 145 m, natomiast jego maksymalna wysokość – na osi SW-NE – dochodzi do 100 m (ryc. 5).

Od wysoczyzny – czyli od strony wschodniej – gród zabezpieczony był przekopem, zapewne suchą fosą. Klinowaty w przekroju rów biegnie przed czołem wału. Dodatkowym zabezpieczeniem grodu był wspomniany odcinkowy wał, usypany wewnątrz grodu. Wał ten mierzył pierwotnie około 50 m. Podstawa jego nasypu w najszerszym miejscu wynosi obecnie 12 m, natomiast wysokość 1,2 m.

Fosa zewnętrzna, której fragment odsłonięto w trakcie badań sondażowych w 1999 r., została całkowicie zasypana

i w ten sposób zniknęła z krajobrazu. Niwelacja ta uniemożliwia rozstrzygnięcie kwestii, czy od tej strony istniało wejście do grodu. Niewykluczone, że ujawnione przez LiDAR zagłębienie w północno-zachodniej części wału zewnętrznego, mające swą kontynuację w obniżeniu między wałami zewnętrznym i wewnętrznym, jest śladem wjazdu do grodu (ryc. 6). Podjazd do tego miejsca od strony doliny potoku, wzdłuż północnej partii wału zewnętrznego, jest dość łagodny, a ewentualne udane wejście najeźdźcy do wnętrza grodu, w przestrzeń między wałami, mogło skończyć się tragicznie przez obustronne rażenie obrońców z obu wałów. W tym miejscu możemy przywołać podobny układ w Leszczynie, gdzie międzywałowa droga kończyła się jak ślepa uliczka (zob. A. Rozwałka, G. Mączka, R. Niedźwiadek 2016, s. 294-295, 304 – ryc. 13).

Ryc. 2. Garbów, gm. loco, pow. puławski. Grodzisko i jego otoczenie na podkładzie mapy topograficznej i obrazu cieniowania NMT (oprac. G. Mączka; źródło: <http://mapy.geoportal.gov.pl>); a – osady datowane na VIII–IX w.

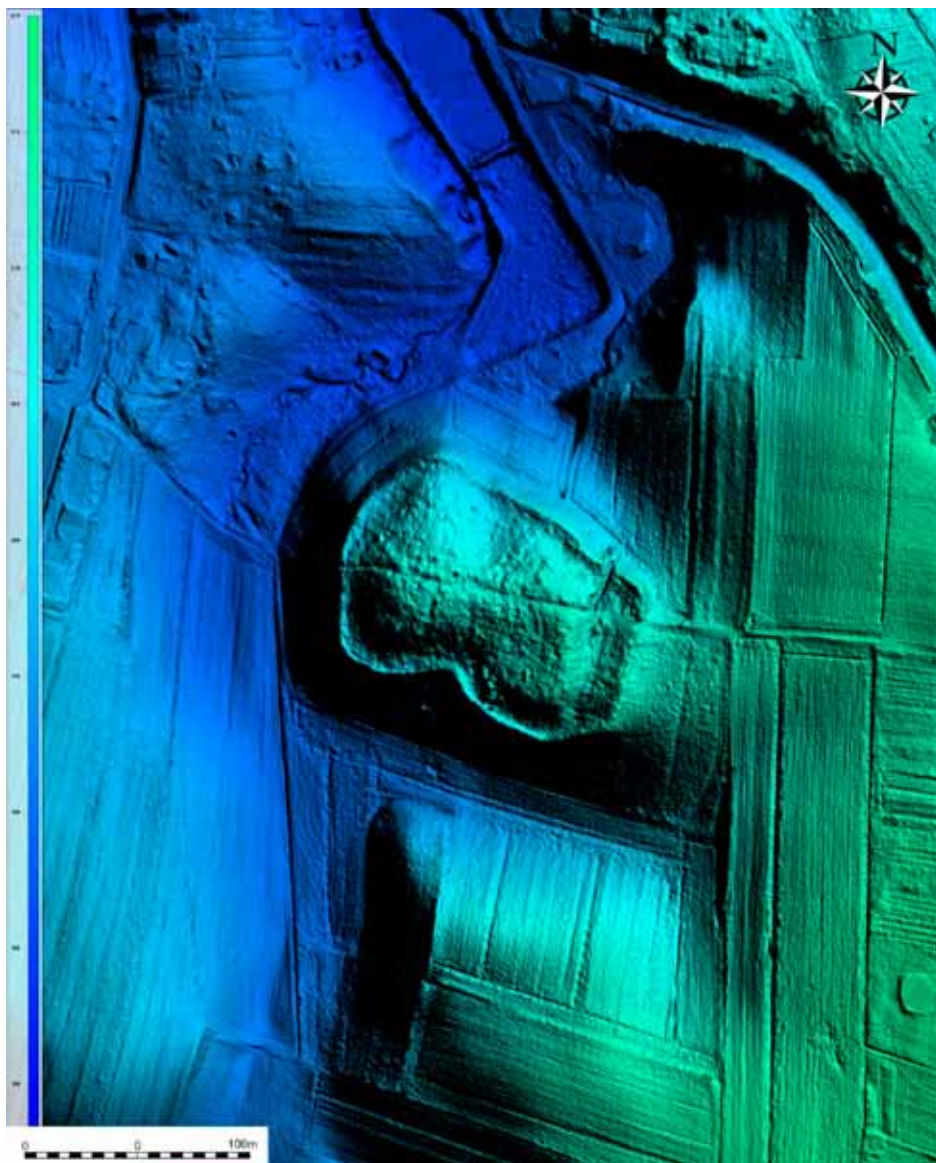
Abb. 2. Garbów, Gde. loco, Kr. Puławy. Burgwall und seine Umgebung nach der Vorlage der topografischen Karte und des digitalen Höhenmodells NMT (bearbeitet von G. Mączka; Quelle: <http://mapy.geoportal.gov.pl>); a – in das 8.–9. Jh. datierte Siedlungen

DOTYCHCZASOWE BADANIA GRODZISKA

Pierwsze naukowe prospekcje terenowe na obszarze Garbowa i okolic nie wykazały pozostałości stałego osadnictwa wczesnośredniowiecznego – przeprowadzone w 1983 roku badania w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) ukazały w obrębie wsi jedynie pojedynczy ślad osadniczy z XIII wieku. W znaczącym stopniu obraz archeologicznego osadnictwa wczesnośredniowiecznego Garbowa zaczął się zmieniać od roku 1986, kiedy to Paweł Lis i Włodzimierz Zieliński odkryli relikty grodziska na wzgórzu cmentarnym (W. Zieliński, P. Lis 1987). Niewątpliwą zasługą badaczy jest zwrócenie uwagi na fakt, że cypel wchodzący w dolinę bezimiennego dopływu rzeki Kurówki, użytkowany do lat 20. XX w. jako cmentarz, jest w górnej części wyraźnie sztucznie uformowany od strony zachodniej i północnej. W części południowo-wschodniej, jak zauważyli przywołani badacze, ten sztuczny nasyp wyraźnie odbiega od naturalnego stoku i objawia się w postaci podwójnych wałów. Autorzy powyższych uwag w roku 1987 przeprowadzili badania sondażowe. Mimo skromnego rozmiaru prac – wytyczono i wyeksplorowano wykop o powierzchni 6 m²

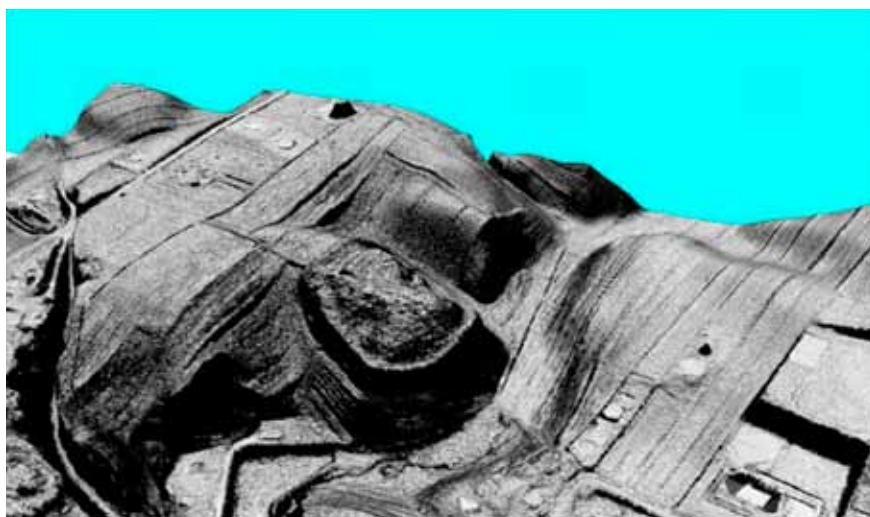
– ich znaczenie było przełomowe, odkryto bowiem na terenie grodziska pozostałości półziemianki wyposażonej w piec o konstrukcji kamiennej (ryc. 1, 5, 7). Niestety, znaczne ograniczenie przestrzeni badawczej spowodowane sąsiedztwem grobów nie pozwoliło na rozpoznanie całościowej konstrukcji obiektu mieszkalnego, stwierdzono jedynie, że na głębokości 60 cm zachowała się pozioma, przepalona belka drewniana o przebiegu N-S. Według autorów sprawozdania, owa belka stanowiła podstawę ściany budynku i zewnętrzny element konstrukcyjny pieca, natomiast górna część konstrukcji drewnianej – sądząc po rumowisku polepy wewnątrz półziemianki – była oblepiona lub wypełniona gliną. W wypełnisku półziemianki znaleziono nieliczny zespół fragmentów naczyń glinianych, datowanych na okres VIII–IX w. (ryc. 8; W. Zieliński, P. Lis 1987, s. 33–34).

Istotne znaczenie ma odkrycie i zadokumentowanie kamiennego pieca kopułowego w północno-wschodniej części półziemianki. Podstawa pieca, wyłożona kamieniami, znajdowała się na dnie półziemianki (gł. 100 cm). Średnica we-

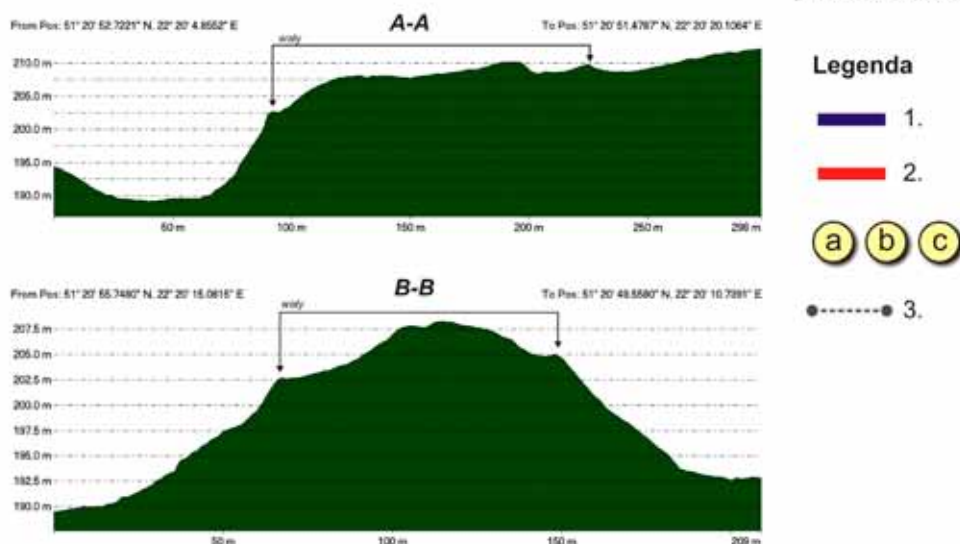
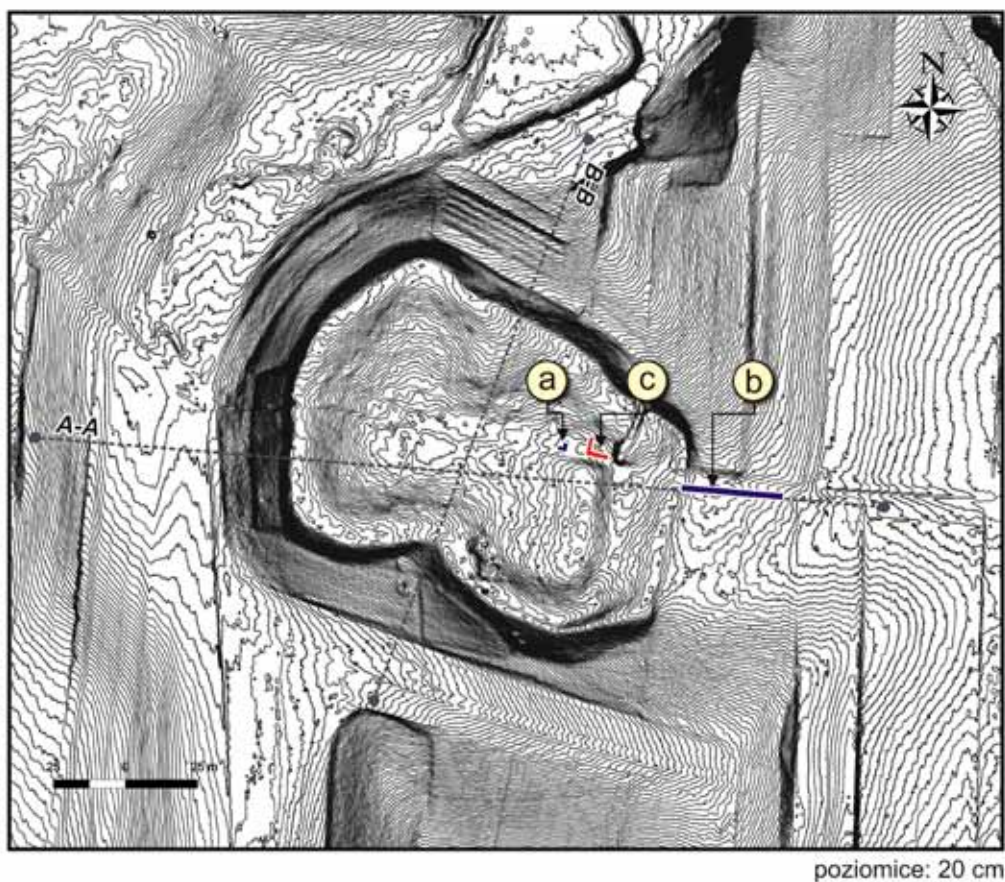
Ryc. 3. Garbów, gm. loco, pow. puławski. Grodzisko i jego otoczenie – wizualizacja numerycznego modelu terenu (NMT) na podstawie danych ASL z zastosowaniem filtra *Color Ramp Shader* (oprac. G. Mączka)

Abb. 3. Garbów, Gde. loco, Kr. Puławy. Burgwall und seine Umgebung – Visualisierung des digitalen Geländemodells (NMT) anhand der ASL- Daten mit dem Einsatz des Filters *Color Ramp Shader* (bearbeitet von G. Mączka)

Ryc. 4. Garbów, gm. loco, pow. puławski. Grodzisko – wizualizacja przestrzenna. Widok od NW (oprac. G. Mączka)

Abb. 4. Garbów, Gde. loco, Kr. Puławy. Burgwall - 3D-Visualisierung. Nordwest-Ansicht (bearbeitet von G. Mączka)

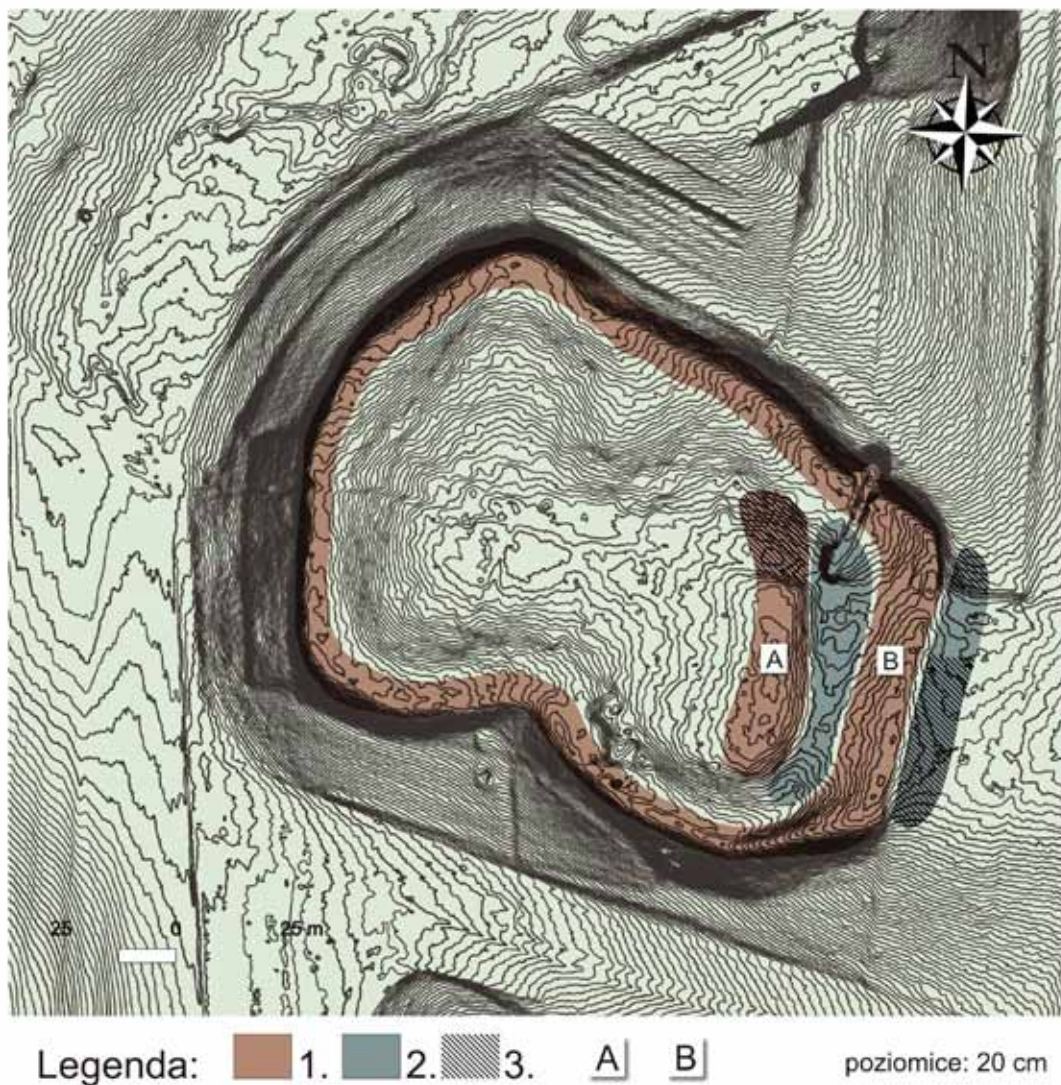

Ryc. 5. Garbów, gm. loco, pow. puławski. Grodzisko – lokalizacja wykopów badawczych i wykopu nadzorowanego archeologicznie (oprac. G. Mączka): 1 – wykopy badawcze: a – badania w 1987 r.; b – badania w 1999 r.; 2 – wykop budowlany objęty nadzorem archeologicznym: c – nadzory archeologiczne w 2011 r.; 3 – linie profilowe

Abb. 5. Garbów, Gde. loco, Kr. Puławy. Burgwall – Lage der Grabungsschnitte und des archäologisch beaufsichtigten Schnitts (bearbeitet von G. Mączka): 1 – Grabungsschnitte: a – Forschungen aus 1987; b – Forschungen aus 1999; 2 – archäologisch beaufsichtigter Bau-schnitt: c – archäologische Aufsichtsarbeiten aus 2011; 3 – Profillinien

wewnętrzna jego podstawy wynosiła 50 cm. Górna część kopuły kamiennej była zniszczona, ale po zachowanej części pieca i rumowisku w jego obrębie można było stwierdzić, że został zbudowany z otoczków granitowych, częściowo łupanych, łączonych gliną (W. Zieliński, P. Lis 1987, s. 33). Autorzy badań w sentencji sprawozdania dokonali jednak zbyt optymistycznej interpretacji stwierdzając, że analiza morfologiczna terenu

i reliktów pólziemianki dowodzą istnienia grodziska wczesno-średniowiecznego. Nie można było jednak tych elementów tak ewidentnie łączyć, skoro nie zostały odkryte relacje stratygraficzne majdanu grodziska, w tym i odkrytego obiektu, z wałem. Nie wzięto również pod uwagę możliwości istnienia w tym miejscu osady poprzedzającej powstanie grodu. Należy jednak przyznać, że hipoteza autorów znalazła częściowe

Ryc. 6. Garbów, gm. loco, pow. puławski. Plan grodziska z oznaczeniem elementów fortyfikacyjnych (oprac. G. Mączka): 1 – rekonstruowany przebieg ziemnych wałów; 2 – rekonstruowany przebieg fos; 3 – obszar przekształcony współcześnie; A – zewnętrzny pierścień wałów; B – wewnętrzny wał odcinkowy

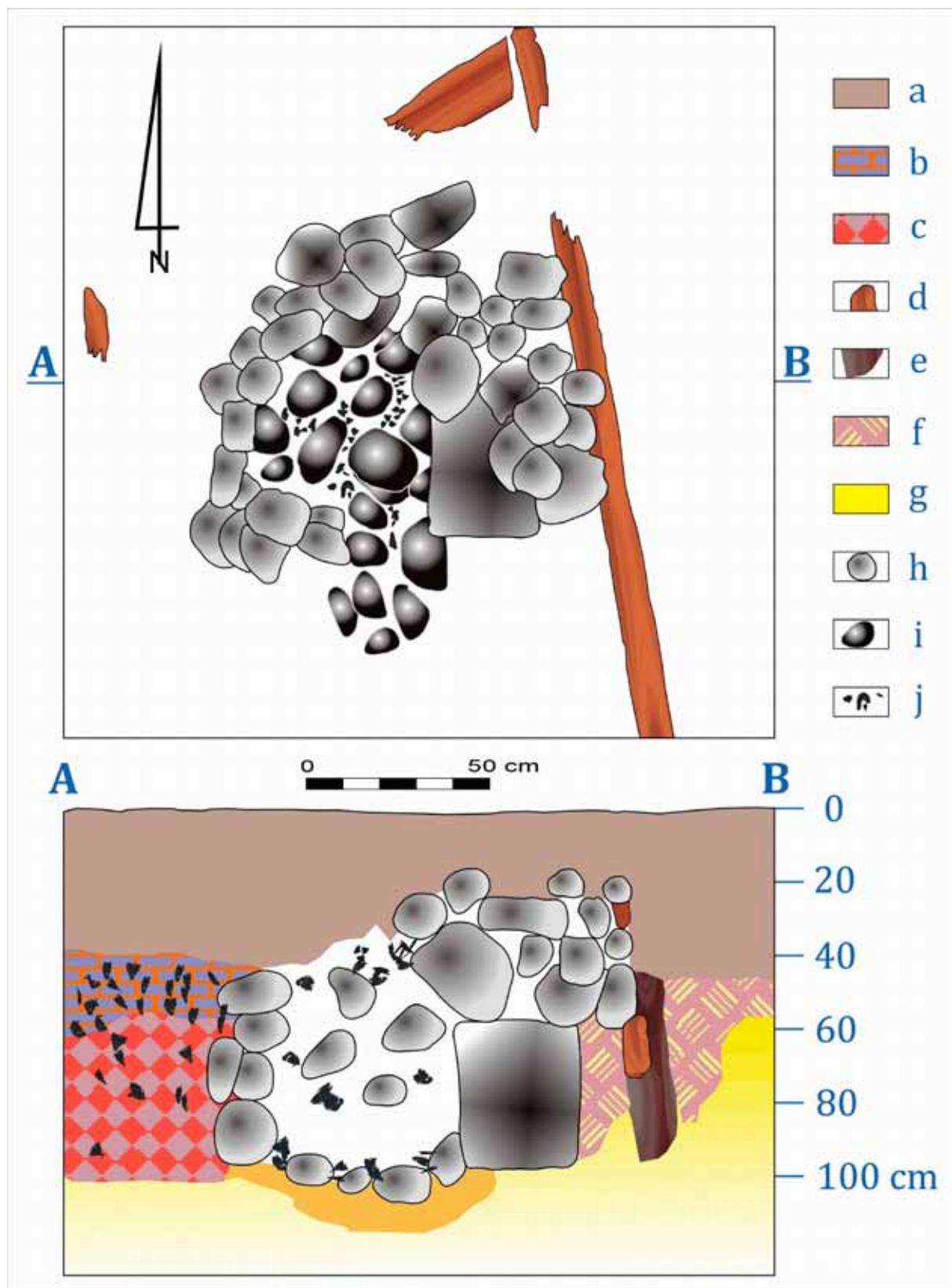
Abb. 6. Garbów, Gde. loco, Kr. Puławy. Burgwallplan mit markierten Befestigungselementen (bearbeitet von G. Mączka): 1 – rekonstruierter Verlauf der Erdwälle 2 – rekonstruierter Verlauf des Grabens; 3 – gegenwärtig umgewandeltes Gebiet; A – äußerer Wallring; B – innerer Abschnittswall

potwierdzenie po dwunastu latach, kiedy to przeprowadzono badania sondażowe (A. Rozwałka 2000). Częściowe, bowiem potwierdzona została przedpaństwowa metryka grodziska, nadal jednak nie posiadamy danych ściśle identyfikujących opisywaną powyżej półziemiankę z zabudową majdanu grodziska.

Badania o charakterze sondażowym, mające na celu weryfikację wyników wykopalisk z roku 1987, podjęto w 1999 r. (A. Rozwałka 2000). Wobec niedostępności terenu majdanu i wałów, objętych cmentarzem i jego ogrodzeniem, zdecydowano założyć wykop sondażowy (35×2 m, na linii E-W) przecinający zwężenie garbu wysoczyznowego, łączącego wysoczyznę z jej wybitnym cyplem, na którym usytuowane jest grodzisko (ryc. 1, 5, 9). Przeprowadzone przed rozpoczęciem wykopalisk badania powierzchniowe wokół grodziska potwierdziły występowanie licznych zespołów fragmentów naczyń glinianych z okresu VIII–IX w., świadczących o istnieniu osad podgrodowych (ryc. 1–2). Wytyczony wykop sondażo-

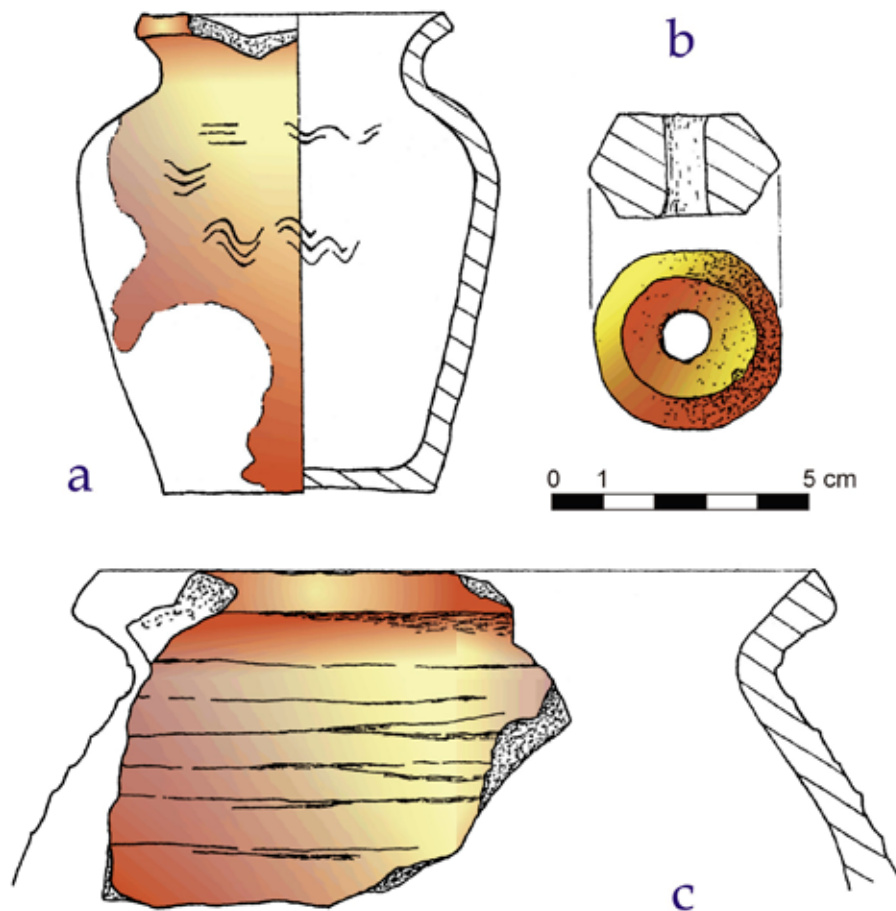
wy miał przecinać osadę podgrodową od strony zachodniej i miejsce potencjalnego fragmentu suchej fosy oddzielającej dawny gród od strony wysoczyzny, a więc miejsca największego zagrożenia ze strony najeźdźcy.

Przedstawmy pokrótce wyniki tych badań, by następnie przejść do szerszego kontekstu osadniczego omawianego grodu. Przede wszystkim, wynikiem badań sondażowych było potwierdzenie występowania osady podgrodowej manifestującej się w postaci zabudowy półziemiankowej i odkrycie fosy (ryc. 9). W obrębie wykopu odkryto fragmenty dwóch półziemianek. Niestety, sondaż objął jedynie części tych obiektów i jesteśmy w stanie podać tylko niektóre ich wymiary. Półziemianka nr 1 miała szerokość (długość ?) 417 cm w poziomie odkrycia (208,93 m n.p.m.) i głębokość około 90 cm (208,06 m n.p.m.) od poziomu odkrycia. Półziemianka nr 2 miała ponad 330 cm szerokości w poziomie odkrycia (208,50 m n.p.m.) i głębokość niemalże 70 cm (poziom 207,83 m n.p.m.). Generalnie mo-

Ryc. 7. Garbów, gm. loco, pow. puławski. Półziemianka na terenie majdanu grodziska (wg P. Lis i W. Zieliński 1987; oprac. R. Niedźwiadek): 1 – warstwa humusu; 2 – warstwa z polepą i węglami; 3 – warstwa z popiołem i węglami; 4 – przepalona belka drewniana; 5 – ślad po ścianie budynku; 6 – czysty less na wtórnym złożu; 7 – calec lessowy; 8 – kamienie; 9 – kamienie z dna pieca.

Abb. 7. Garbów, Gde. loco, Kr. Puławy. Halberdhütte im Bereich des Burgwallplatzes (nach P. Lis und W. Zieliński 1987; bearbeitet von R. Niedźwiadek): 1 – Humusschicht; 2 – Schicht mit Hüttenlehm und Kohlestücken; 3 – Schicht mit Asche und Kohlestücken; 4 – verbrannter Holzbalken; 5 – Spur einer Gebäudewand; 6 – reiner Löss in der sekundären Ablagerung 7 – anstehender Lössboden; 8 – Steine; 9 – Steine aus dem Ofenboden

Ryc. 8. Garbów, gm. loco, pow. puławski. Zabytki ceramiczne z półziemianki na terenie majdanu grodziska (wg P. Lis i W. Zieliński 1987; oprac. R. Niedźwiadek): 1 – z warstwy nr IV; 2 – z warstwy nr V; 3 – z warstwy nr VIII

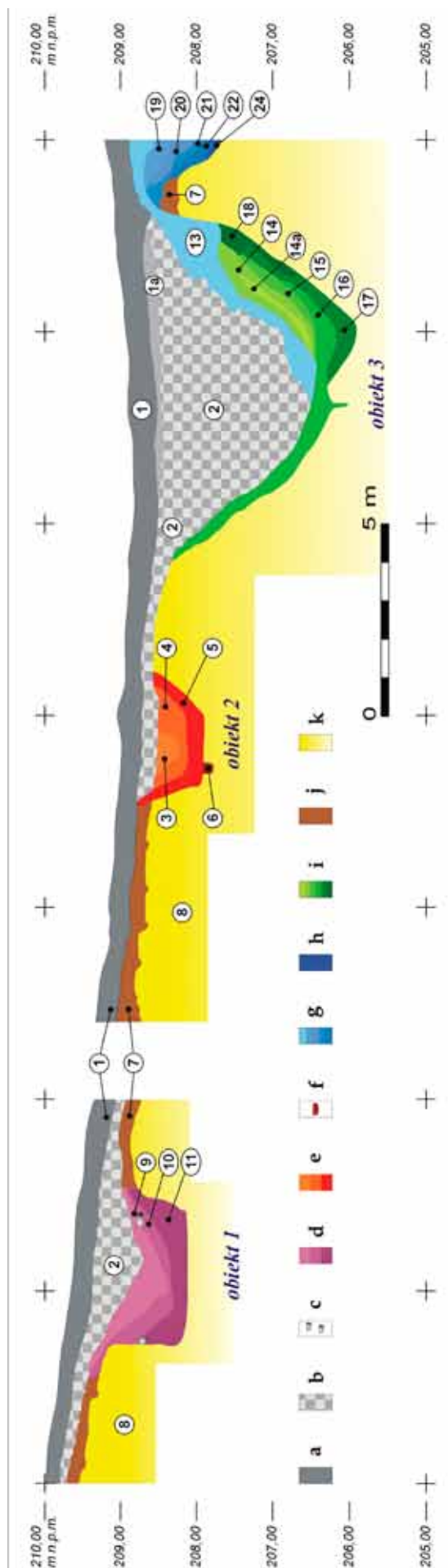
Abb. 8. Garbów, Gde. loco, Kr. Puławy. Keramikfunde aus der Halberdhütte im Bereich des Burgwallhofes (nach P. Lis i W. Zieliński 1987; bearbeitet von R. Niedźwiadek): 1 – aus der Schicht Nr. IV; 2 – aus der Schicht Nr. V; 3 – aus der Schicht Nr. VIII

żemy orzec, że te wymiary są kompatybilne z wielkościami półziemianek słowiańskich z okresu starszych faz wczesnego średniowiecza (por. S. Cygan 2006, s. 29–34), ale precyzyjniej nie jesteśmy w stanie tego określić. W przypadku półziemianki nr 1 możemy jeszcze dodać, że w jej północno-wschodnim narożniku odsłonięto ślady zniszczonego paleniska z obstawą kamienną. Dno paleniska było zagłębione nieckowato w podłożu lessowe (tzw. calec), a jego ścianki obłożone warstwą polepy. W partii przydennej, przy ścianie północnej półziemianki odkryto ślady po belkach, których układ wskazywał na istnienie konstrukcji sumikowo-łatkowej. Nieliczny zespół fragmentów naczyń glinianych wydobyty z zasypisk półziemianek można odnieść do okresu od VIII do X wieku (por. A. Gardawski 1970, s. 47–59, 93–102; S. Hoczyk-Siwicka 1979, s. 191–220; 2006, s. 146, 151, 155, 182–184; I. Kutylowska 1990, s. 289–291; A. Rozwałka, G. Mączka, R. Niedźwiadek 2016, s. 302 – ryc. 11, 303 – ryc. 12, 307 – ryc. 17–18). Oczywiście jest to rozległy przedział czasowy, ale niewielki zespół zabytków ruchomych nie pozwala na zawężenie chronologii i wyróżnienie poszczególnych faz rozwoju wytwórczości garncarskiej. Zwróćmy uwagę na fakt, że problem z datowaniem, nawet przy liczniejszych zespołach zabytków, jest charakterystyczny w wielu przypadkach plemiennych grodów Małopolski (J. Poleski 2004, liczne przykłady w części katalogowej). Najbliższy naszemu stanowisku przypadek można wskazać

w Zdziechowicach, ok. 60 km na południowy zachód od Garbowa, gdzie badano relikty plemiennego grodu z dość liczным zespołem ceramiki. Autorzy analizy naczyń glinianych z tego stanowiska stwierdzają, że (...) *możliwe jest przyjęcie dla ceramiki ze Zdziechowic dość szerokich ram chronologicznych obejmujących wieki IX i X, po początek wieku XI. Takiej szerokiej chronologii nie przeczą daty termoluminescencyjne (...).* Z kolei na tak długie, może nawet ponad 200-letnie istnienie grodziska nie wskazuje zarówno jego stratygrafia, liczba obiektów, jak też ilość obiektów ruchomych, a także przypuszczalna funkcja (M. Florek, K. Sowa 2005, s. 548). Problem datowania grodzisk wymaga więc odrębnych studiów.

Fosa zewnętrzna miała szerokość nieco ponad 10 m (na poziomie odkrycia – 208,50 m n.p.m.; jest to ten sam poziom odkrycia co półziemianki nr 2)¹ i głębokość ponad 2,6 m (od poziomu odkrycia – 208,50 m n.p.m. do dna na poziomie 205,84 m n.p.m.). Analiza stratygrafii zasypiska fosi i materiałów ruchomych w poszczególnych nawarstwieńiach pozwala na stwierdzenie trzech faz jej zapełniania (ryc. 9). Pierwsza – war-

¹ W sprawozdaniu z 2000 roku podano szerokość fosi ok. 9, 30 m, na poziomie 208,17 m n.p.m. (A. Rozwałka 2000, s. 111). Był to już poziom, na którym ewidentnie był widoczny zarys poziomego planu fosi.

Ryc. 9. Garbów, gm. loco, pow. puławski. Profil południowy wykopu sondazowego nr 4 (wg A. Rozwalka 2000; oprac. graf. R. Niedźwiadek): 1-1a – współczesny humus; 2 – nowożytna warstwa zasypowo-niwelacyjna; 3-6 – wypełnisko obiektu nr 2 (półziemianka); 6 – dół posłupowy w obiekcie nr 2 (półziemianka); 7-8 – humus pierwotny i warstwa wymywania; 9-11 – wypelnisko obiektu nr 1 (półziemianka); 14-18 – wczesnośredniowieczne wypelnisko obiektu nr 3 (fosa) z czasów trwania grodu; 13, 19-22 – nawarstwienia z rozsypania wału obronnego grodu; 24 – warstwa spaliny z czasu destrukcji wału

Abb. 9. Garbów, Gde. loco, Kr. Puławy, Südprofil der Sondage Nr. 4 (nach A. Rozwalka 2000; grafisch bearbeitet von R. Niedźwiadek): 1-1a – gegenwärtiger Humus; 2 – neuzeitliche Nivellierungsschicht; 3-6 – Verfüllung des Befundes Nr. 2 (Halberdhütte); 6 – Pfostenloch im Befund Nr. 2 (Halberdhütte); 7-8 – ursprünglicher Humus und Ausschwemmungsschicht 9-11 – Verfüllung des Befundes Nr. 1 (Halberdhütte); 14-18 – frühmittelalterliche Verfüllung des Befundes Nr. 3 (Graben) aus der Nutzungszeit des Burgwalls; 13, 19-22 – Schichten aus der Streuung des Burgschutzwalls; 24 – Brandschicht aus der Zeit, in der der Wall zerstört wurde

stwy nr 14–18 – związana jest z naturalnymi spływami zboczowymi, kumulującymi warstwy szczególnie przy zachodnim stoku fosy, a więc od strony wału. Zawartość warstw, zalegających przy zachodniej ścianie fosy, tworzył przede wszystkim less intensywnie przemieszany z węgielkami drzewnymi i grudkami polepy. Druga faza objawia się nawarstwieniami mającymi swą genezę w procesie destrukcji wału – warstwy nr 19–22, 24. W niewielkim stopniu odsłonięta warstwa nr 22, zalegająca od zachodniej strony zniszczonego wału i być może stanowiąca fragment zasypiska fosy wewnętrznej, miała charakter spalenizny, co możemy uznać za ślad pożaru konstrukcji drewnianych obwarowania. W jej obrębie znaleziono fragmenty naczyń glinianych, których czas występowania można odnieść do rozległego okresu od VII do X stulecia.

Trzecią fazę zapewnienia fosy – warstwy 2 i 13 – możemy wiązać z intencjonalnym działaniem, mającym na celu niwelację terenu pod XIX-wieczny cmentarz². Nawarstwienie nr 13 jest

efektem rozsypywania pozostałości zewnętrznego wału grodu, natomiast warstwa nr 2 to skutek niwelacji fosy zewnętrznej i zagłębień po dawnych obiektach osady podgrodowej. W obrębie tego poziomu niwelacyjnego stwierdzono występowanie fragmentów wczesnośredniowiecznych (VIII–IX w.) naczyń glinianych wraz ze znaleziskami pochodzącymi z okresu XVII–XVIII w.

W 2010 r., w trakcie robót ziemnych związanych z remontem znajdującego się na cmentarzu grobowca – mauzoleum rodziny Moskalewskich – prowadzony był nadzór archeologiczny (M. Matyjaszewski 2011). Obserwacje bezpośredniego, ziemnego kontekstu posadowienia grobowca nie potwierdziły istnienia nawarstwień kulturowych, obiektów archeologicznych oraz zabytków ruchomych, które można byłoby identyfikować z grodziskiem lub okresem wczesnego średniowiecza. Zarejestrowany w toku nadzoru układ stratygraficzny obrazuje, że teren w bezpośrednim otoczeniu mauzoleum został silnie przekształcony w czasach współczesnych.

ZAPLECZE OSADNICZE GRODU

Na wstępie należy wyjaśnić, że przyjęto obszar zaplecza osadniczego w promieniu 15 km od grodu. Przyjęliśmy wzór opracowany przez Jarosława Lewczuka na podstawie analizy sieci grodów wczesnośredniowiecznych na terenie całego województwa zielonogórskiego. Dystans 15 km od grodu określa, według tego badacza, zasięg dalekiego zaplecza i wyznacza ponad dwugodzinny czas dotarcia do ośrodka centralnego (J. Lewczuk 1999, s. 228). Taki wzór sprawdza się również na obszarze zachodniej części historycznej Ziemi Lubelskiej. W okresie przedpaństwowym, główne ośrodki centralne (grody w Chodliku, Leszczynie, Zdziechowicach i Batorzu)³ sąsiadujące ze sobą, były oddalone o ok. 30 km (zob. A. Rozwałka, G. Mączka, A. Niedźwiadek 2016, s. 289 – ryc. 1). Odległość między sąsiadującymi grodami w Chodliku i Garbowie wynosi nieco ponad 30 km.

Wskazmy jeszcze, że wypracowano model maksymalnego zasięgu oddziaływania plemiennego grodu na obszarze o promieniu ok. 30 km od centrum grodowego, który to model znajduje swe odzwierciedlenie również w czasach państwa wczesnopiastowskiego, włącznie do czasu uformowania się archidiekanatów i kasztelanii (S. Moździoch 1999, s. 37; K. Mozdolewski 2000, s. 17; A. Rozwałka 2014).

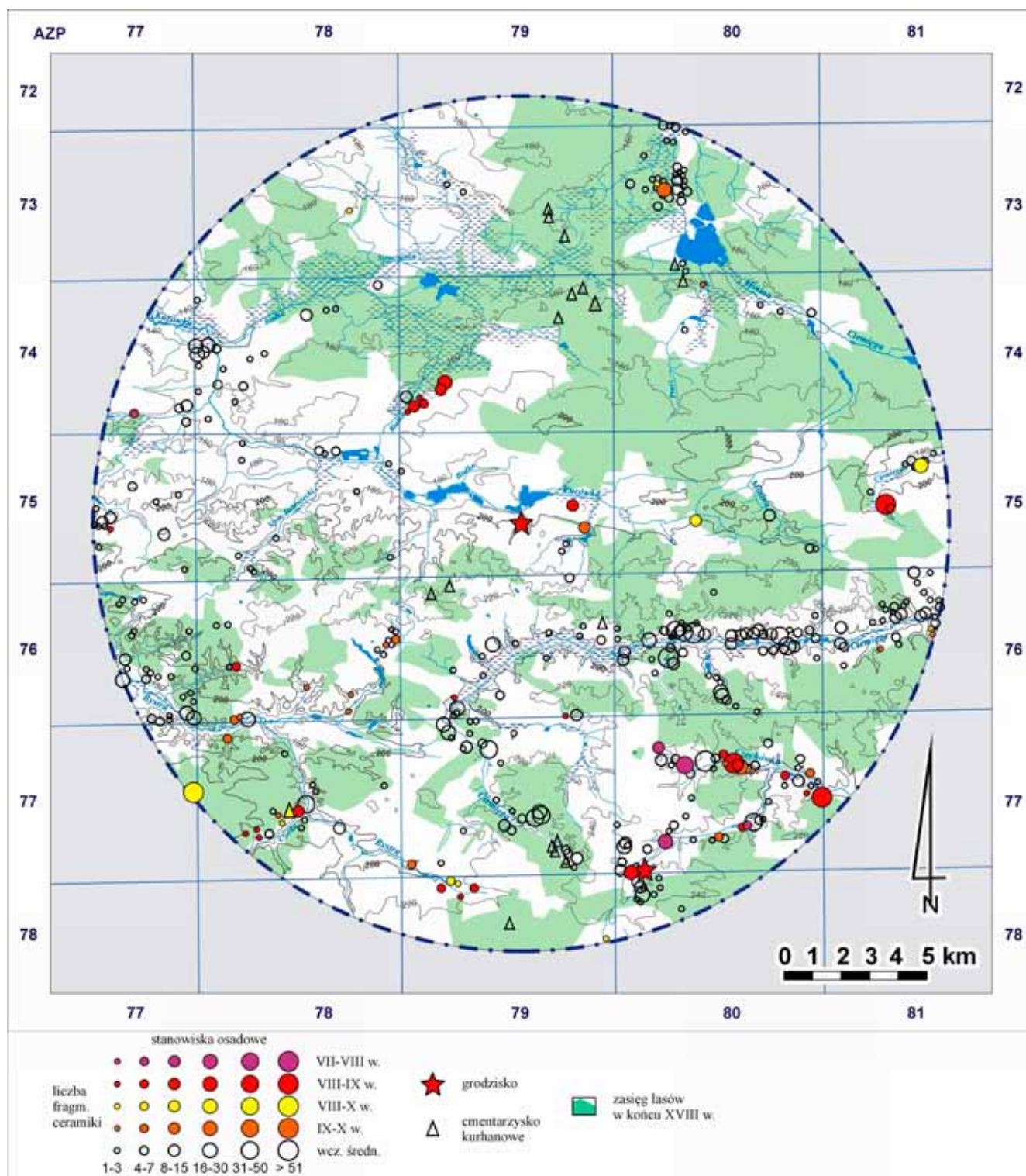
Obszar zaplecza garbowskiego grodu sytuuje się na obszarze Płaskowyżu Nałęczowskiego, części Wyżyny Lubelskiej. Płaskowyż rozciągnięty jest od Wisły do Bystrzycy w postaci pasa grubej warstwy lessów silnie rozciętych dolinami rzecznyymi i wąwozami (J. Kondracki 1978, s. 348 – ryc. 125, 349–350). Obszar ten pod względem osadniczym był atrakcyjny dla ludzi, poczynając od młodszej epoki kamienia (J. Nogaj-Chachaj

2000a, s. 7–8; 2000b). W okresie wczesnego średniowiecza, na terytorium międzyrzecza środkowej Wisły i Wieprza do terenów najbardziej intensywnego osadnictwa wiejskiego, zarówno przed połową X w., jak i kontynuowanego w następnym okresie do XIII stulecia, należał też Płaskowyż Nałęczowski (J. Gurba, E. Banasiewicz, M. Florek, S. Gołub, A. Rozwałka 1995: mapa 1; S. Hoczyk-Siwkowska 1999, s. 71–73).

Mapa zaplecza grodowego ukazuje interesujące zjawisko osadnicze – zagęszczenie skupisk osad w źródłiskowych i górnych partiach rzek, podobnie jak w przypadku sąsiadującego od południa grodu w Leszczynie (A. Rozwałka, G. Mączka, R. Niedźwiadek 2016, s. 291 – ryc. 3, s. 292 – ryc. 4). Obraz osad ciągnących się wzdłuż rzek i potoków przypomina charakterystykę osadnictwa słowiańskiego przez Pseudo Maurycego w dziele *Strategikon*, z przełomu VI i VII stulecia, gdzie autor stwierdza: *Ponieważ osiedla Sklawinów i Antów leżą jedne za drugimi wzdłuż rzek i łączą się ze sobą, tak że nie ma pomiędzy nimi żadnej znaczniejszej przerwy, a wszędzie w sąsiedztwie są lasy, błota i szuwały* (*Strategikon*, s. 97). Z relacji źródeł pisanych, jak i badań etnograficznych, wiemy również, że woda pełniła w społecznościach słowiańskich szczególną rolę kulturową i wierzeniową. Woda w wierzeniach słowiańskich, szczególnie woda źródłana, miała znaczenie oczyszczające i uzdrawiające (K. Moszyński 1934, s. 510–513; A. Gieysztor 1982, s. 169–170). W *Kronice Thietmara* znajdujemy opis świętego źródła słowiańskiego (...) *które miało w sobie moc sakralnej obecności sił opiekuńczych i wieszczona losu zbiorowego, zapowiadało wojnę, wyrzucając z siebie krew i popiół* (U. Majer-Baranowska 1999, s. 266; por. Thietmar I: 3, s. 6–8). Z kolei, z *Kosmasa Kroniki Czechów* wiemy, że jeszcze w końcu XI stulecia książę czeski zwalczał (...) *zabobonne zwyczaje, które wieśniacy – dotąd półpoganie – zachowywali we wtorek lub w środę Zielonych Świąt: składając ofiary zabijali nad źródłami zwierzęta ofiarne i diabłom mąkę i solą posypywali* (Kosmas III, s. 313 – por. A. Gieysztor 1982, s. 170; Z. Váňa 1990, s. 110–116; A. Szyjewski 2003, s. 175–179). Zwróćmy też uwagę na możliwość występowania na północ od grodu i rzeki Kurówki skupisk pozostałości ciałopalnych cmentarzysk i grobów kurhano-

² Prace niwelacyjne zapoczątkowały proces przystosowania cypła pod nowy cmentarz. Spowodowane to było faktem rozbudowy kościoła parafialnego na pobliskim wzgórzu „Kościelisko” pod koniec XVIII w. (R. Wójcik 1999, s. 76–77), a przez to znaczne ograniczenie terenu cmentarza parafialnego.

³ Nie dołączamy tu Lublina, gdyż nadal toczy się dyskusja na temat lokalizacji grodu z tzw. okresu plemiennego.

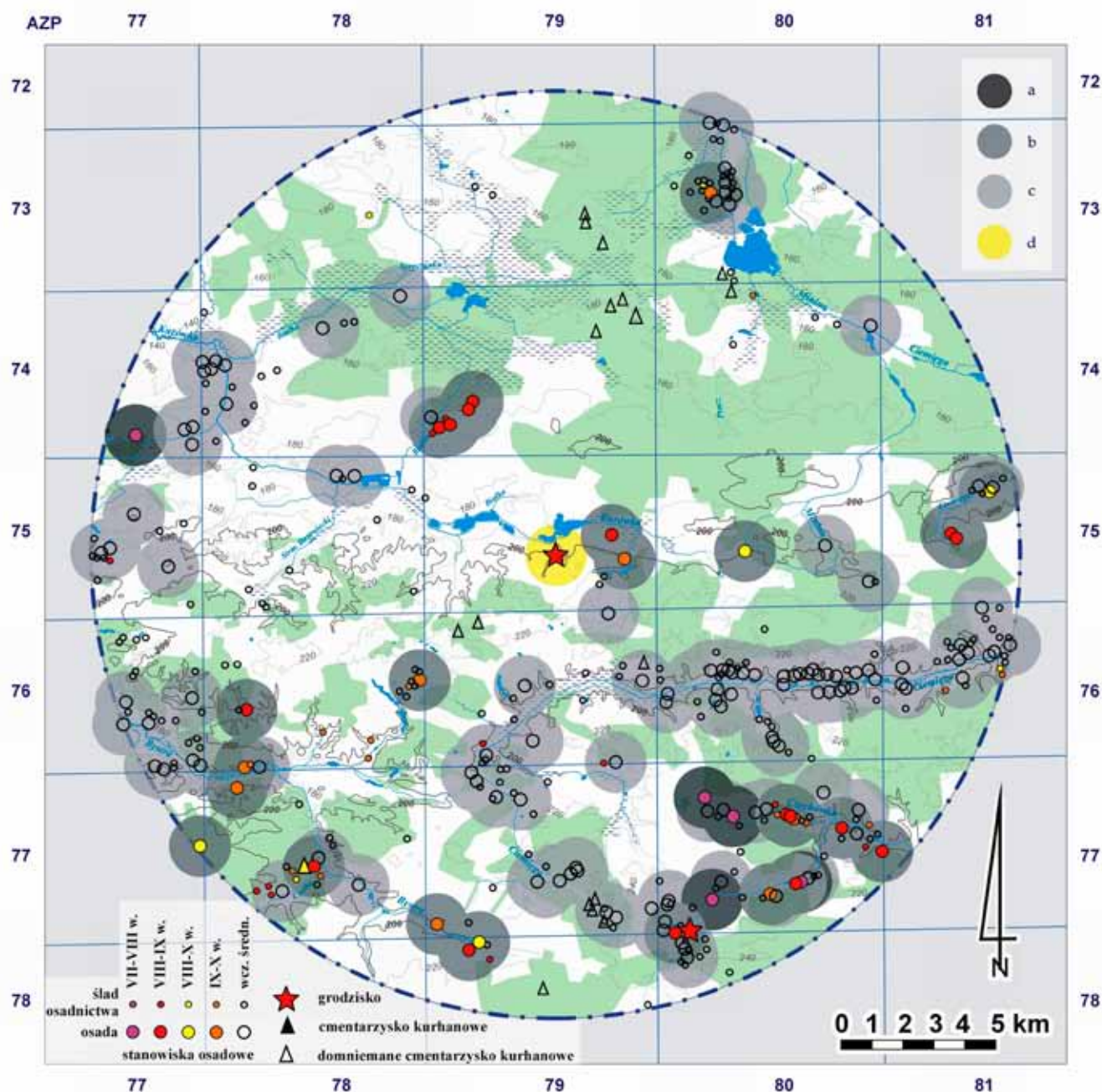
Ryc. 10. Zaplecze osadnicze grodu garbowskiego na obszarze w promieniu 15 km (przygotowanie i oprac. graf. R. Niedźwiadek)
 Abb. 10. Siedlungslandschaft der Burg in Grabów im Umkreis von 15 km (vorbereitet und grafisch bearbeitet von R. Niedźwiadek)

wych⁴. Rzeki, strumienie, naturalne zbiorniki wodne mogły również stanowić granicę między światem *profanum* (osady i grody)

⁴ Dane na temat licznie występujących na tych terenach cmentarzysk, bez określenia ich dokładnej chronologii, otrzymaliśmy z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie. Są to nowe stanowiska odkryte przy zastosowaniu metody LiDAR i weryfikowane w terenie

i *sacrum* (cmentarzyska ciałopalne) (H. Zoll-Adamikowa 1979, s. 250; S. Bylina 1999, s. 16–19; P.N. Kotowicz 2007). Poza kwe-

powierzchniowo, natomiast na żadnym z nich nie przeprowadzono weryfikacji wykopaliskowej. W kartach AZP tych stanowisk zaznacza się możliwość datowania na schyłek epoki neolitu, epokę brązu, wczesne średniowiecze lub okres nowożytny (zob. G. Mączka 2016).

Ryc. 11. Garbowski okręg grodowy. Strefy eksploatacji przez osady w promieniu 1 km: a – wokół stanowisk datowanych na VII–VIII w.; b – na VIII–X w.; c – ogólnie na wczesne średniowiecze; d – wokół grodu i osad podgrodowych (przygotowanie A. Rozwałka, oprac. graf. R. Niedźwiadek)

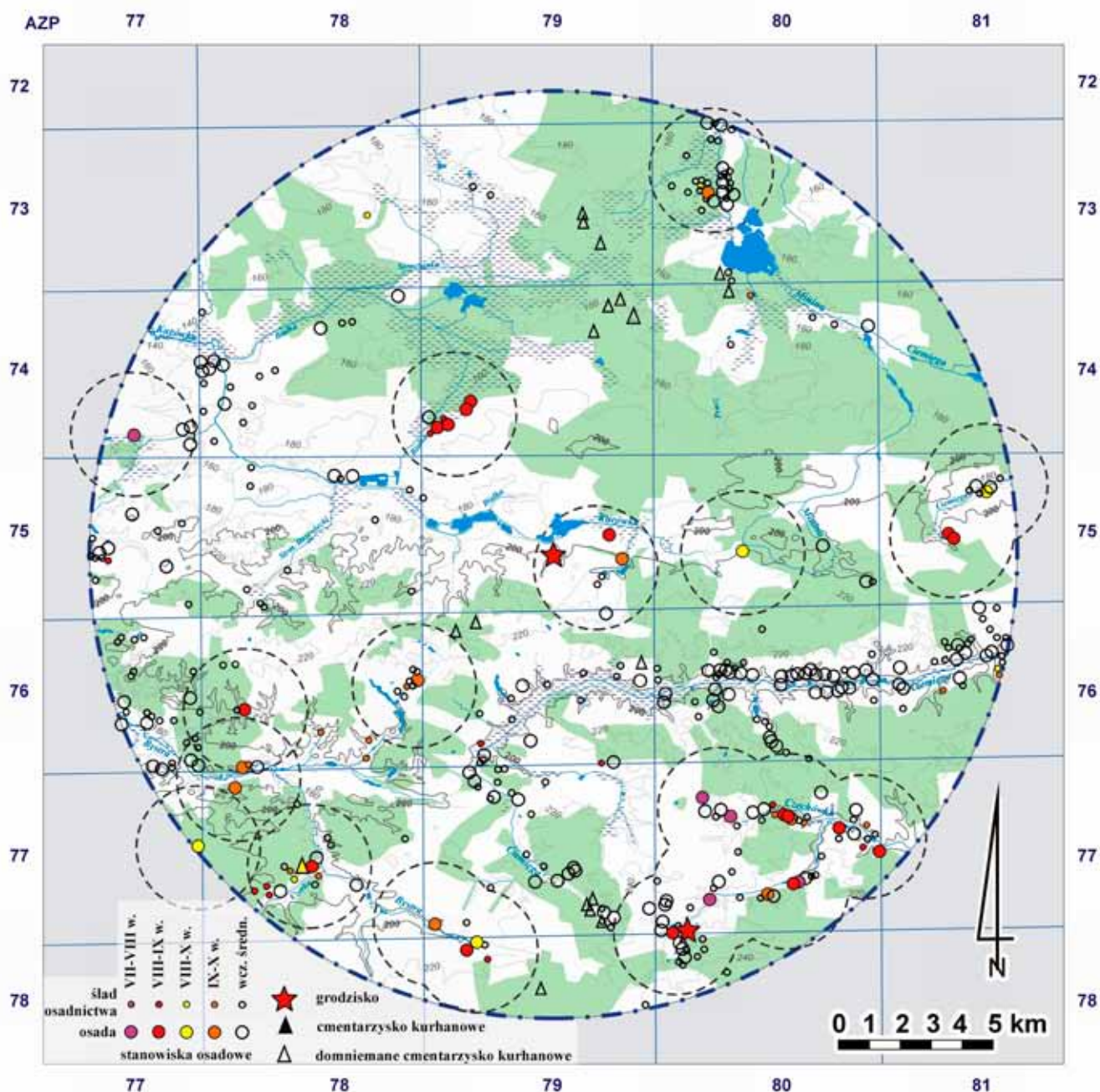
Abb. 11. Burgbezirk in Grabów. Siedlungseinzugsgebiete im Umkreis von 1 km: a – um die in das 7.–8. Jh. datierte Fundstellen herum; b – um die in das 8.–10. Jh. datierte Fundstellen herum; c – um die allgemein in das Frühmittelalter datierte Fundstellen herum; d – um die Burg und die Vorburgsiedlungen herum (vorbereitet von A. Rozwałka, grafisch bearbeitet von R. Niedźwiadek)

stia istotnej roli wody, jaka uwidacznia się na mapie osadniczej grodowego zaplecza osadniczego, zwróćmy również uwagę na rozmiary zalęśnienia zrekonstruowane na podstawie map historycznych z XVIII i XIX wieku (ryc. 10)⁵. Zwarte kompleksy leśne i bagienne występują na północ od grodu. Leży on na styku

z tymi obszarami, a wokół niego w promieniu 5 km występują tylko dwie niewielkie osady. Należy więc w tym miejscu przywołać opinię Michała Parczewskiego o funkcji tak usytuowanych grodów. Wybitny znawca wczesnych dziejów Słowian stwierdził, że *Mamy prawo sądzić, że grody plemienne niemal na pew-*

⁵ Anton Mayer von Heldensfeld, *Carte von Westgalizien...*, 1801–1804 r., skala 1:28800, Wien, Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv; Karol de Perthées, *Mappa szczególna województwa lubelskiego*, 1786, skala 1:225 000, Archiwum Akt Dawnych w Warszawie; *Topo-*

graficzna karta Królestwa Polskiego, Warszawa 1839, skala 1:126 000; korzystaliśmy również w celach porównawczych z opracowania: *Atlas historyczny Polski 3, Województwo lubelskie w drugiej połowie XVI wieku*, oprac. S. Wojciechowski, Warszawa 1966.

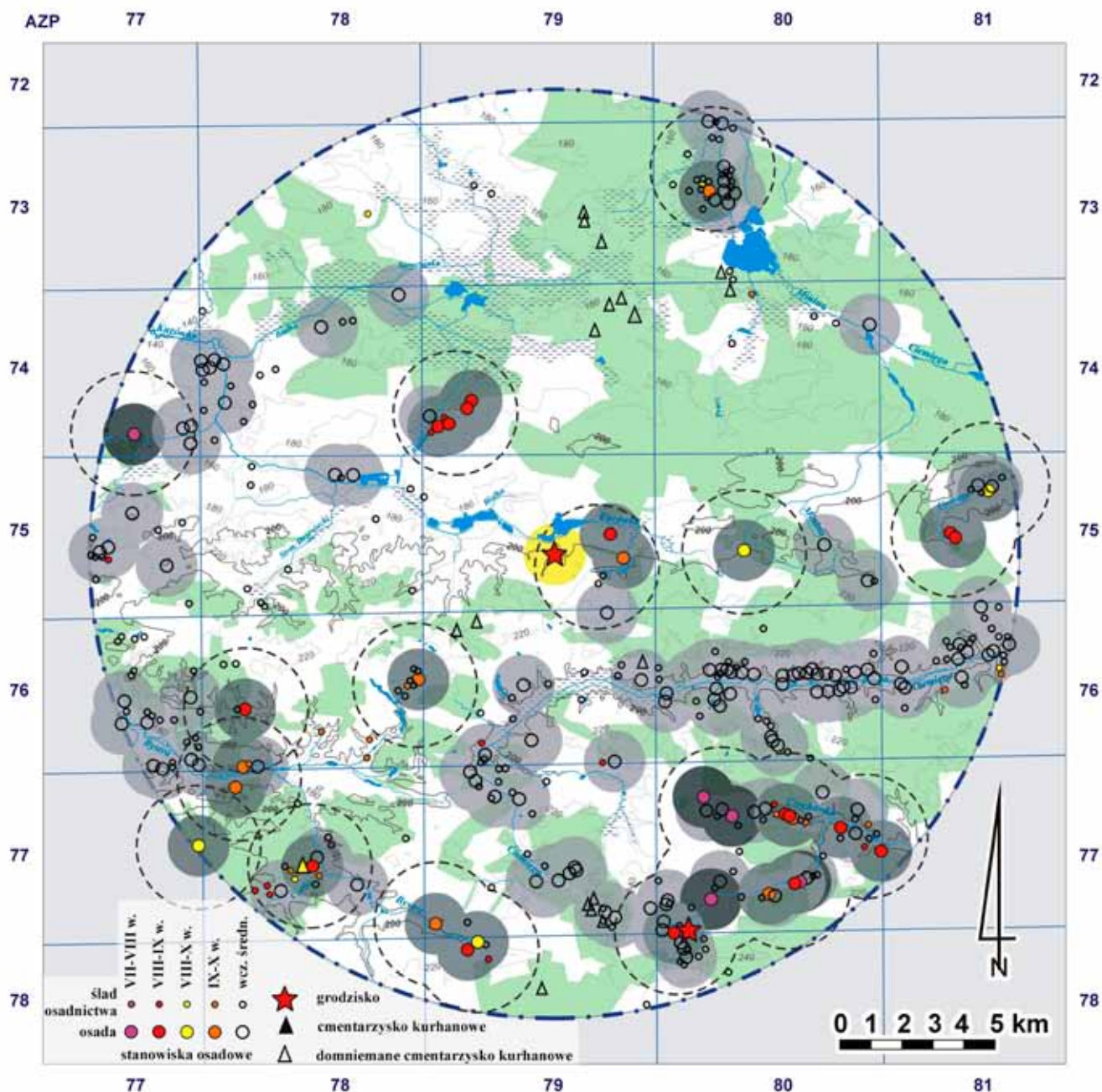

Ryc. 12. Zaplecze osadnicze grodu garbowskiego na obszarze w promieniu 2 km (przygotowanie A. Rozwałka, oprac. graf. R. Niedźwiadek)
 Abb. 12. Siedlungslandschaft der Burg in Garbów im Umkreis von 2 km (vorbereitet von A. Rozwałka, grafisch bearbeitet von R. Niedźwiadek)

no zakładano już w obrębie puszczy albo w bezpośrednim z nią kontakcie. Bardzo często jeszcze dzisiaj kompleksy leśne dominują w najbliższym otoczeniu grodziska – bądź pokrywają je bezpośrednio. (...). Jak się wydaje, w ciągu całego okresu przedpaństwowego dominowała w szeroko rozumianym regionie północnych Karpat strategia nastawiona na ochronę i przetrwanie ludzi oraz ich majątku w warunkach dużej dysproporcji na niekorzyść miejscowych plemion wobec potencjalnego przeciwnika (M. Parczewski 2005, s. 31–32). I w tym miejscu naszego krótkiego dyskursu warto ponownie wrócić do Pseudo Maurycego, który sąsiedztwo lasów i bagnisk uznaje za ważny atut ochronny Słowian w obliczu najścia wroga, bowiem (...) *tak przeważnie bywa na przedsiębranych na nich wyprawach, że całe wojsko zatrzymuje się w pierwszym*

z brzegu ich osiedlu i zajmuje się tym, co tam napotka, a najbliżsi sąsiedzi mając las blisko i widząc, co się dzieje, z łatwością uciekają ze swym mieniem (Strategikon, s. 97).

Zanim przyjrzymy się wiejskim wspólnotom osadniczym, zwróćmy uwagę na rzadkie zjawisko występowania w obrębie terytorium grodowego innych obiektów o charakterze obronnym. W południowo-wschodniej części garbowskiego okręgu grodowego, niemalże na jego skraju (ryc. 10–13), na terenie obecnej wsi Motycz, w odległości 12 km na zachód od granic Lublina, znajdował się gródek usytuowany na lessowym cyplu prawego brzegu Czechówki (I. Kutylowska 1990, s. 282–286, ryc. 1–3). Obiekt ten datowany jest na okres od VIII do X w. (I. Kutylowska 1990, s. 288; J. Poleski 2004, s. 405–406). Gró-

Ryc. 13. Zaplecze osadnicze grodu garbowskiego na obszarze w promieniu 1 i 2 km (przygotowanie A. Rozwałka, oprac. graf. R. Niedźwiadek)

Abb. 13. Burgbezirk in Grabów. Siedlungseinzugsgebiete im Umkreis von 1 und 2 km (vorbereitet von A. Rozwałka, grafisch bearbeitet von R. Niedźwiadek)

dek pełnił zapewne funkcję zachodniej strażnicy grodu lubelskiego i – według Ireny Kutylowskiej – był usytuowany przy najważniejszym szlaku międzyrzecza środkowej Wisły i Bugu, funkcjonującym od końca VII do połowy X wieku (I. Kutylowska 1997, s. 119 – ryc. 2). Zwróćmy przy tym uwagę na fakt, że szlak ten i samo miejsce były znaczące w trwaniu w dłuższej perspektywie czasowej – również w okresie późnego średniowiecza i nowożytności. Otóż, pierwsza wzmianka pisana informuje, że wieś Motycz w 1317 roku została przez Władysława Łokietka przeniesiona na prawo średzkie (S. Kuraś 1983, s. 156). W tym czasie była to własność braci Dzierzka i Ostasza z Bejsce⁶

⁶ Bejsce, gm. loco, woj. świętokrzyskie.

herbu Lewart, protoplastów rodziny Firlejów. Na obszarze ziemi lubelskiej posiadali oni ponadto 15 wsi, w tym w okolicach Lublina, tak samo starych i przeniesionych przez Władysława Łokietka na prawo średzkie w 1317 roku: Sławina, Janowic, Mełgwi i Dąbrowicy (A. Sochacka 1987, s. 23). W okresie nowożytnym, w końcu XVII stulecia, wczesnośredniowieczne grodzisko w Motyczu zaadaptowano w ramach budowy fortalicjum (I. Kutylowska 1990, s. 292).

Zarówno Motycz, jak i pozostałe skupiska osadnicze nad górną Czechówką tworzą wzdłuż tej rzeki niemalże ciągły pas osadniczy. Na większą skalę – dłuższy odcinek osadnictwa wzdłuż rzeki – widzimy to zjawisko nad Ciemięgą. Nad obiema rzekami – lewobrzezными dopływami Bystrzycy – zanotowano w obrębie terytorium grodu lubelskiego równie

intensywne osadnictwo jak w zapleczu grodu garbowskiego (zob. S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 72 – ryc. 15; A. Rozwałka, M. Libera, R. Niedźwiadek 2009, s. 417 – ryc. 1). Pasy zwarte-

go osiedlenia skupione nad tymi ciekami wyraźnie „dążą” ku Lublinowi – głównemu ośrodkowi grodowemu i osadniczemu Zachodnich Słowian w międzyrzeczu środkowej Wisły i Bugu⁷.

TERYTORIA EKSPLOATOWANE PRZEZ OSADY NA PRZYKŁADZIE ZAPLECZA GRODU GARBOWSKIEGO

Podobnie jak w przypadku przedpaństwowego grodu w Leszczynie, przyjeśliśmy do analizy obszar wokół grodu w Garbowie w promieniu 15 km i dokonaliśmy wydzielenia wspólnot osadniczych w granicach największej opłacalności gospodarczej, a więc na terenach objętych okręgami o promieniach 1 i 2 km, zgodnie z teorią „terytorium eksploatowanego przez osadę” (por. A. Rozwałka, G. Mączka, R. Niedźwiadek 2016). Jest to model przyjęty od archeologów badających opłacalność gospodarki wytwórczej – rolniczo-hodowlanej (P. Bogucki 1988; M. Dębiec, A. Dzbyński, A. Pelisiak 2005; M. Dębiec 2006). Podkreślimy w tym miejscu fakt, że z tego modelu korzystają najczęściej badacze neolitu, ale intencją twórców było stosowanie tej metody nawet dla społeczności agrarnych egzystujących do czasów nam współczesnych (Z. Kobyliński 1986, s. 15 – ryc. 3). Granice opłacalności takiego typu gospodarki zamykają się w ramach okręgu o promieniu 5 km (Z. Kobyliński 1986, s. 16–19).

Zakreślone na mapach okręgi o promieniu 1 i 2 km uznajemy za terytoria eksploatowane przez osady jednodworcze (zob. wg Z. Podwińska 1971 – *małe jednostki wspólnot terytorialnych*, s. 240–274). Stanisława Hoczyk-Siwkowa w swojej charakterystyce struktur osadniczych w okresie od VIII do X wieku na obszarze Lubelszczyzny wyróżnia mikroregiony osadnicze o powierzchni od 3–4 km² do 10 km² i nazywa je wspólnotami wiejskimi. Wspólnoty te, według autorki, występowały wzdłuż dolin rzecznych i zbiorników wodnych, zazwyczaj w odległości do kilku kilometrów (S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 59–63, 109; 2006, s. 50–52). Dostrzegamy tu pewną zbieżność wielkości powierzchni, bowiem okręgi o promieniach 1 i 2 km zajmują obszary, kolejno, ok. 3,14 i ok. 12,6 km².

W trakcie analizy osadniczej garbowskiego zaplecza grodowego, natknęliśmy się na trudności, wynikające zarówno w przypadku badań powierzchniowych, jak i wykopaliskowych, na częste datowanie osad na okres – ogólnie – wczesnego średniowiecza, co przecież nadal w archeologicznej nomenklaturze dotyczącej chronologii oznacza rozległy przedział czasowy od VI do połowy XIII wieku⁸. Z tych względów do-

konamy oceny osadnictwa przedpaństwowego w dwóch perspektywach: pierwszej – stanowisk datowanych na określone stulecia, drugiej – zarówno stanowisk o określonej „ściśle” (w stuleciach) chronologii, jak i o ogólnej chronologii wczesnośredniowiecznej.

Analizując kwestię liczebności wspólnot osadniczych w promieniu 1 km możemy stwierdzić, że w przypadku osad o określonej chronologii możemy wyróżnić 25 wspólnot osadniczych (tabela 1).

Znacząco liczniejsza będzie reprezentacja tych terytoriów, jeśli włączymy wspólnoty datowane ogólnie na wczesne średniowiecze (tabela 2).

Powyższe zestawienia wskazują, że mimo bardzo dobrych warunków glebowych i wodnych, obszar terytoriów eksploatowanych przez osadę w zasięgu 1 km jest niewielki, bowiem z pewnością nie przekracza ćwiertci całego terytorium grodowego.

Przyjrzyjmy się obecnie terytorium eksploatowanemu przez osady w promieniu 2 km (tabela 3).

Liczba tych wspólnot znacząco wzrośnie przy uwzględnieniu terytoriów datowanych ogólnie na wczesne średniowiecze (tabela 4).

Stwierdzając, że mamy do czynienia również z osadami eksploatującymi terytoria w promieniu 2 km możemy przypuszczać, że wykorzystywały one obszar wynoszący około połowy powierzchni terytorium grodowego – jeśli weźmiemy po uwagę tylko osady określone chronologicznie w stuleciach – lub ponad połowę, jeśli dołączymy osady datowane ogólnie na wczesne średniowiecze. Sądzimy, że tereny w promieniu 1 km były miejscami siedliskowymi wraz z przydomowymi warzywnikami, ogrodami, sadami i pastwiskami, natomiast pola uprawne wchodziły w orbitę zasięgu o promieniu 2 km (ryc. 10–13). Patrząc przez pryzmat dotychczasowych badań, przede wszystkim Zofii Podwińskiej (1971), przypuszczamy, że w granicach chronologicznych naszych rozważań (VIII–X w.) mamy do czynienia z osadami jednodworczymi, poza pojedynczymi przypadkami – tak jak np. w Bogucinie

⁸ Jest to, naszym zdaniem, obraz pewnego rodzaju niefrasobliwości informacyjnej, bowiem przy wszelkich trudnościach z przyporządkowaniem chronologicznym materiałów ruchomych można przynajmniej dokonać próby ustalenia czy są to zabytki z tzw. okresu plemiennego (przedpaństwowego) czy wczesnopaństwowego (wczesnopiastowskiego?). Trzeba przyznać, że w przypadku stanowisk archeologicznych z omawianego terytorium grodowego trafiają się, choć niezwykle rzadko, oceny chronologiczne typu: „przed X w.” i „po X w.”. Określenie „wczesne średniowiecze” uniemożliwia natomiast chociażby zasadnicze rozdzielenie na powyżej wskazane światy: ery plemiennej i państwowej, przy całej zawilej kwestii przenikania się tych światów jeszcze do okresu późnego średniowiecza. Dotyczy to nie tylko kwestii religii i wierzeń (zob. chociażby S. Bylina 2002; 2009), ale przede wszystkim organizacji społecznej i gospodarczej (zob. chociażby K. Modzelewski 1975; 1987).

⁷ Sądzimy, że Lublin zasługuje na takie określenie, bowiem tworzył aglomerację osadniczą składającą się z grodu na Wzgórzu Staromiejskim i osad na osobnych wzniesieniach: Wzgórzu Czwartek, Wzgórzu Grodzisko i Wzgórzu Zamkowym; osadom tym towarzyszyły ciałopalne cmentarzyska kurhanowe na Ponikwodzie i w lesie Dąbrowa. Na rozległą aglomerację lubelską pierwszy zwrócił uwagę, przed ponad pięćdziesięciu laty, Aleksander Gardawski, który porównał ją do zespołów wielkomorawskich (A. Gardawski 1968, s. 30, 33–34, 36; A. Rozwałka 2015, s. 123–124. Podsumowanie badań nad osadnictwem przedpiastowskim na obszarze Lublina – zob. A. Rozwałka, R. Niedźwiadek, M. Stasiak, Lublin wczesnośredniowieczny. Studium rozwoju przestrzennego, Warszawa 2006). Należy również wskazać, że z hipotezą o istnieniu grodu plemiennego na Wzgórzu Staromiejskim nie zgadzają się archeolodzy E. Mitrus i M. Florek (E. Mitrus 2007; M. Florek 2014, s. 464–466).

Tabela 1

**Terytoria eksploatowane przez osady w promieniu 1 km,
w okresie od VII do X w.**

Tabelle 1

**Siedlungseinzugsgebiete im Umkreis von 1 km,
Fundstellen mit der Datierung zwischen dem 7. –10. Jh.**

Okres (w stuleciach)	Liczba terytoriów eksploatowanych przez osadę w promieniu 1 km	Łączna powierzchnia terytoriów (w km ²)	Procentowy udział terytoriów w obszarze (706,8 km ²) zaplecza grodowego
VII–VIII	3×3,1 km ²	9,3	1,3
VIII–IX	11×3,1 km ²	34,1	4,8
VIII–X	4×3,1 km ²	12,4	1,7
IX–X	7×3,1 km ²	21,7	3,1
Razem	25	77,5	10, 9

Tabela 2

**Terytoria eksploatowane przez osadę w promieniu 1 km. Stanowiska
datowane w stuleciach i ogólnie na wczesne średniowiecze**

Tabelle 2

**Siedlungseinzugsgebiete im Umkreis von 1 km. Die Fundstellen wurden
jahrhundertweise und allgemein in das Frühmittelalter datiert**

Terytoria eksploatowane przez osadę w promieniu 1 km, określone chronologicznie (w stuleciach) i datowane ogólnie na wczesne średniowiecze	Łączna powierzchnia terytoriów (w km ²)	Procentowy udział terytoriów w obszarze (706,8 km ²) zaplecza grodowego
25+34 = 59	59×3,1 km ² = 182,9	25,9

Tabela 3

**Terytoria eksploatowane przez osady w promieniu 2 km.
Stanowiska datowane na okres od VI do X w.**

Tabelle 3

**Siedlungseinzugsgebiete im Umkreis von 2 km.
Fundstellen mit der Datierung zwischen dem 6.–10. Jh.**

Okres (w stuleciach)	Liczba terytoriów eksploatowanych przez osadę w promieniu 2 km	Łączna powierzchnia terytoriów (w km ²)	Procentowy udział terytoriów w obszarze (706,8 km ²) zaplecza grodowego
VII–VIII	3×12,6 km ²	37,8	5,3
VIII–IX	10×12,6 km ²	126,0	17,8
VIII–X	4×12,6 km ²	50,4	7,1
IX–X	7×12,6 km ²	88,2	12,5
Razem	24	302,4	42,7

Terytoria eksploatowane przez osady w promieniu 2 km. Stanowiska datowane w stuleciach i ogólnie na wczesne średniowiecze

Tabelle 4

Siedlungseinzugsgebiete im Umkreis von 2 km. Die Fundstellen wurden jahrhundertweise und allgemein in das Frühmittelalter datiert

Terytoria eksploatowane przez osadę w promieniu 2 km, określone chronologicznie (w stuleciach) i datowane ogólnie na wczesne średniowiecze	Łączna powierzchnia terytoriów (w km ²)	Procentowy udział terytoriów w obszarze (706,8 km ²) zaplecza grodowego
14+24 = 38	38×12,6 km ² = 478,8	67,7

koło Garbowa – gdzie odkryto osady o charakterze produkcyjnym (M. Kubera 2016, s. 209–213)⁹.

Pozostając przy teorii terytorium eksploatowanego przez osadę, spróbujmy zgodnie z jej założeniami dokonać również elementarnych szacunków demograficznych. Rezultatem badań twórców i kontynuatorów tej teorii jest ustalenie wzorca do ustalenia wielkości populacji wspólnot osadniczych, a więc ich zaludnienia w odniesieniu do obszaru eksploatacji o promieniu 1 i 2 km. W badaniach dotyczących epoki neolitu ustalono, że dla wyżywienia jednej osoby potrzeba 0,4 ha gruntów, a dla hodowli 1,8 ha, i powiększając uzyskane wyniki dwukrotnie zgodnie z regułą 50% (zob. M. Dębiec 2006) możemy wyliczyć, że terytorium o promieniu 1 km, a więc obszar o powierzchni 314 ha, zamieszkiwać mogło i utrzymać się przy życiu ponad 71 osób (314 ha : 4,4 ha na osobę = 71,36 osoby). Tak więc, na całym garbowskim terytorium grodowym mogło egzystować 1775 osób – odnośnie osad o określonej w stuleciach chronologii – (25 skupisk

osadniczych x 71 osób = 1775 osób), natomiast biorąc też pod uwagę osady datowane ogólnie na wczesne średniowiecze szansę na przeżycie miało 4189 osób (59 skupisk osadniczych x 71 osób = 4189 osób). Powierzchnia obszaru okręgu grodowego wynosiła 706,8 km², a więc średnio na 1 km², kolejno w wymienionych wariantach, przypadało 2,5 osoby na 1 km² lub 5,9 osoby na 1 km². O stopniu zaludnienia zaplecza garbowskiego grodu możemy jedynie – przy braku badań demograficznych okresu plemiennego w Polsce – wypowiedzieć się szacunkowo, dając za tło ustalenia (niestety również hipotetyczne) dla okresu wczesnopiastowskiego. Otóż, wedle obliczeń Tadeusza Ładogórskiego, a potem korekcie Gerarda Labudy, możemy mówić o gęstości zaludnienia na ziemiach polskich czasu około 1000 r. między 8 a 10 osób na 1 km² (G. Labuda 1994, s. 145). Nawet przy szacunkowej skali wyliczeń dostrzegalne są więc znaczne różnice w wielkości zaludnienia między tzw. okresem plemiennym a okresem wczesnopiastowskim.

ZAKOŃCZENIE

Przedstawiony powyżej zarys stanu badań reliktyw grodu plemiennego w Garbowie i jego zaplecza osadniczego, wraz z próbą oceny ich znaczenia, może być wydatnie pogłębiony jeśli zostaną opublikowane wyniki badań ostatnich lat na omawianym obszarze. Przede wszystkim dotyczy to wykopalisk przeprowadzonych w ramach badań osad wczesnośredniowiecznych na trasie inwestycji drogowych. Zaprezentowany ostatnio przegląd prac archeologicznych świadczy o bogactwie źródeł na ziemi lubelskiej, w tym i ziemi garbowskiej

(M. Kubera 2016). Jeśli dodamy do tego liczne tzw. nadzory archeologiczne, o których od końca lat 90. XX wieku informują „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Lubelskiego”¹⁰, to możemy odpowiedzialnie stwierdzić, że zebranie i analiza nowych źródeł archeologicznych przyniesie niewątpliwie nowy, znacząco bogatszy w znaleziska, obraz osadnictwa wczesnośredniowiecznego całej Lubelszczyzny, a w konsekwencji doprowadzi do weryfikacji znaczenia tych ziem w okresie tzw. plemiennym i wczesnopaństwowym.

⁹ M. Kubera wskazuje, że *Mieszkańcy Bogucina wyspecjalizowali się w produkcji dziegiu i z tego też powodu możemy mówić o istnieniu nie tylko osady mieszkalnej ale raczej kompleksu mieszkalno-produkcyjnego* (M. Kubera 2016, s. 210). A dalej autor pisze, że *Obiekty starszej fazy [VIII–IX w. – dop. A.R.] tworzyły dwie koncentracje, większa z nich zawierała pięć domniemanych obiektów mieszkalnych. Generalnie obiekty te układały się równoleżnikowo i odzwierciedlają liniowy układ zabudowy* (M. Kubera 2016, s. 211–212).

¹⁰ Rocznik Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie ukazuje się od roku 1999.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Źródła pisane:

Kosmas Kosmas, *Kronika Czechów*, M. Wojciechowska (oprac.), Warszawa 1968.

Strategikon Ps. Maurycy, [w:] [w:] Plezia M. (red.), *Greckie i łacińskie źródła do najstarszych dziejów Słowian*, Prace etnologiczne 3, Poznań–Kraków 1952, t. 1, *Do VIII wieku*.

Thietmar *Kronika Thietmara*, Marian Z. Jedlicki (oprac.), Biblioteka Tekstów Historycznych 3, Poznań 1953.

Źródła kartograficzne:

Anton Mayer von Heldensfeld, *Carte von Westgalizien...*, 1801–1804 r., skala 1:28800, Wien, Österreichisches Staatsarchiv – Kriegssarchiv.

Karol de Perthées, *Mappa szczegulna województwa lubelskiego*, 1786, skala 1:225 000, Archiwum Akt Dawnych w Warszawie.

Topograficzna karta Królestwa Polskiego, Warszawa 1839, skala 1:126 000.

Atlas historyczny Polski 3, Województwo lubelskie w drugiej połowie XVI wieku, oprac. S. Wojciechowski, Warszawa 1966.

Literatura:

Bogucki P.

1988 *Forest Farmers and Stockherders. Early Agriculture and its Consequences in North Central Europe*, Cambridge.

Buko A.

2005 *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje*, Warszawa.

Bylina S.

1999 *Kultura ludowa Polski i Słowiańszczyzny średniowiecznej*, Warszawa.

2002 *Chryścianizacja wsi polskiej u schyłku średniowiecza*, Warszawa.

2009 *Religijność późnego średniowiecza*, Warszawa.

Cygan S.

2006 *Wczesnosłowiańskie półziemianki kwadratowe na terenie Polski, Czech, Słowacji, wschodnich Niemiec i dolnej Słowacji*, Rzeszów.

Dębiec M.

2006 Terytorium eksploatowane poprzez ludność osady kultury ceramiki wstęgowej rytej w Łąncucie, stan. 3, woj. podkarpackie, AAR, t. 1, s. 29–54.

Dębiec M., Dzbyński A., Pelisiak A.

2005 Terytorium eksploatowane przez osadę KCWR w Zwiężycy na tle podobnych badań w innych regionach, [w:] Kuraś M. (red.), *Archeologia Kotliny Sandomierskiej*, „Rocznik Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli”, nr 4, monograficzny, Stalowa Wola, s. 215–228.

Florek M.

2014 Archeologiczne mity o początkach Lublina, [w:] A. Sochacka, P. Jusiak (red.), *Sciencia nihil est quam veritas imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesiątce urodzin*, Lublin, s. 463–475.

Florek M., Sowa K.

2005 Wczesnośredniowieczna ceramika z grodziska w Zdziechowicach, gm. Zaklików, woj. podkarpackie, [w:] Kuraś M. (red.), *Archeologia Kotliny Sandomierskiej*, „Rocznik Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli”, numer 4, monograficzny, Stalowa Wola, s. 531–561.

Gardawski A.

1966 Z zagadnień wczesnego średniowiecza Polski Południowej, RLubelski, t. 9, [druk 1968], s. 9–54.

1970 Chodlik. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy, cz. I, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Gawlas S.

1996 *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społeczno-ustrojowej odrębności Polski*, Warszawa.

Gurba J., Banasiewicz E., Florek M., Gołub S., Rozwałka A.

1995 Formowanie się wczesnośredniowiecznego osadnictwa Polski środkowowschodniej, „Annales UMCS”, Sectio F, vol. 50, s. 67–76.

Gieysztor A.

1982 *Mitologia Słowian*, Warszawa.

Hoczyk-Siwkowska S.

1979 Chronologia ceramiki wczesnośredniowiecznej (VI–IX w.) z Lublina, Slav. Ant., t. 25, s. 189–223.

1999 *Małopolska północno-wschodnia w VI–X wieku. Struktury osadnicze*, Lublin.

2006 *Kotlina Chodelska we wcześniejszym średniowieczu. Studium archeologiczno-osadnicze*, Lublin.

Kondracki J.

1978 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.

Kotowicz P.N.

2007 Między sacrum a profanum. Woda w słowiańskich wyobrażeniach o zaświatach – mit a rzeczywistość, [w:] Dzieduszycki W., Wrzesiński J. (red.), *Środowisko pośmiertne człowieka. (= Funeralia Lednickie, spotkanie 9)*, Poznań, s. 59–77.

Kubera M.

2016 Badania osad wczesnośredniowiecznych na trasie inwestycji drogowych, [w:] Banasiewicz-Szykuła E. (red.), *Drogi Lubelszczyzny. Odkrycia i badania archeologiczne*, Lublin, s. 197–220.

Kuraś S.

1983 Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu, [w:] Mencil T. (red.), *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 3, Lublin.

Kutyłowska I.

1990 Wczesnośredniowieczne grodzisko w Motyczu koło Lublina, Spr. Arch., t. 41, s. 283–292.

1997 Średniowieczne osadnictwo grodowe na międzyrzeczu Wiśły i środkowego Bugu, [w:] Sedow W. (red.), *Trudy VI Mezhdunarodnogo Kongresa slavânskoj arkheologii*, Moskva, t. 1, *Problemy slavânskoj arkheologii*, s. 118–129.

Labuda G.

1994 (rec.), T. Ładogórski, Zaludnienie ziem polskich w czasach Bolesława Chrobrego, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 50, 1989, s. 21–30, [w:] „Studia Źródłoznawcze”, t. 35, s. 145.

Lewczuk J.

1999 Gród i jego zaplecze w świetle badań powierzchniowych AZP na terenie województwa zielonogórskiego, [w:] Możdziej S. (red.), *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie środkowej*, Spotkania Bytomskie 3, Wrocław, s. 227–237.

Matyaszewski M.,

2011 *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego na grodzisku wczesnośredniowiecznym związanego z remontem Mauzoleum – Grobowca Rodziny Moskalewskich, stanowiącego element starego cmentarza w Garbowie, położonego na działce nr 902*, Lublin (mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie).

Mayer-Baranowska U.

1999 Źródło, [w:] Bartmiński J. (red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych. Kosmos: ziemia, woda, podziemie*, Lublin, t. 1: 2, s. 265–275.

- Mączka G.
2016 *Detekcja i inwentaryzacja zabytkowych kopców odkrytych na terenie zachodniej i środkowej Lubelszczyzny z wykorzystaniem technologii lotniczego skaningu laserowego*, Lublin (mps Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie).
- Mitrus E.
2007 Czy na lubelskim Wzgórzu Staromiejskim w wiekach VIII–X istniał gród? Uwagi o książce A. Rozwałki, R. Niedźwiadka i M. Stasiak: *Lublin wczesnośredniowieczny. Studium rozwoju przestrzennego*, APŚ, t. 9, s. 365–371.
- Modzelewski K.
1987 *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- 2000 *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego*, Poznań.
- Moszyński K.
1934 *Kultura ludowa Słowian*, t. 2, *Kultura duchowa*, Kraków.
- Moździoch S.
1999 Miejsca centralne Polski wczesnopiastowskiej, [w:] Moździoch S. (red.), *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie środkowej*, Spotkania Bytomskie, t. 3, Wrocław, s. 21–51.
- Nogaj-Chachaj J.
2000a Środowisko przyrodnicze i jego przemiany na przestrzeni dziejów, [w:] Banasiewicz-Szykuła E. (red.), *Archeologiczne odkrycia na obszarze Kazimierskiego Parku Krajobrazowego*, Lublin, s. 5–8.
- 2000b W epoce kamienia, [w:] Banasiewicz-Szykuła E. (red.), *Archeologiczne odkrycia na obszarze Kazimierskiego Parku Krajobrazowego*, Lublin, s. 9–20.
- Parczewski M.
2005 Uwagi o przejawach wczesnośredniowiecznej aktywności militarnej w północnych Karpatach, „Acta Militaria Mediaevalia”, t. 1, s. 27–36.
- Podwińska Z.
1971 *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wcześniejszym średniowieczu. Żreb, wieś, opole*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Poleski J.
2004 *Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca*, Kraków.
- Rozwałka A.
1996 Sondażowe badania archeologiczne w Garbowie, gm. loco, woj. lubelskie, APŚ, t. 1, s. 111–115.
- 2013 Od osady do kasztelanii i archidiakonatu. Rola archeologii w rekonstrukcji podziałów terytorialnych w średniowieczu na przykładzie badań ziemi lubelskiej, [w:] Hoff J., Kadow S. (red.), *Region i regionalizm w archeologii i historii*, Rzeszów, s. 29–51.
- 2014 Sieć osadnicza okresu VI–XIII w. na terenach średniowiecznej parafii łącznińskiej w świetle archeologicznych badań powierzchniowych. Zarys problematyki, [w:] Sochacka A., Jusiak P. (red.), „*Sciencia nihil est quam veritatis imago*”. *Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, Lublin, s. 39–68.
- 2015 Początki Lublina w ujęciu Aleksandra Gardawskiego a współczesny stan badań, [w:] Taras H. (red.), *Mysł badawcza Aleksandra Gardawskiego*, Lublin, s. 123–150.
- Rozwałka A., Niedźwiadek R., Stasiak M.
2006 *Lublin wczesnośredniowieczny. Studium rozwoju przestrzennego*, Warszawa.
- Rozwałka A., Libera M., Niedźwiadek R.
2009 Relikty wczesnośredniowiecznego osadnictwa w Lublinie przy ul. Kochanowskiego 78, [w:] Taras H., Zakościelna A. (red.), *Hereditas praeteriti. Addita menta archaeologica et historia dedicata Ioanni Gurba Octogesimo Anno Nascendi*, Lublin, s. 415–427.
- Rozwałka A., Mączka G., Niedźwiadek R.
2016 Przedpaństwowy gród w Leszczynie i jego zaplecze osadnicze. Wybrane problemy, [w:] Wojenka M., Wołoszyn M. (red.), *Od Bachorza do Światowita ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu archeologicznym, historycznym i językoznawczym. Studia źródłoznawcze dedykowane Profesorowi Michałowi Parczewskiemu w 70-tą rocznicę urodzin*, Kraków–Rzeszów, s. 281–311.
- Sochacka A.
1987 *Własność ziemiska w województwie lubelskim w średniowieczu*, Lublin.
- Szyjewski A.
2003 *Religia Słowian*, Kraków.
- Váňa Z.
1990 *Svět slovanských bohů a démonů*, Praha.
- Wójcik R.
1999 Kościoły, [w:] Wójcik R. (red.), *Wracamy w przeszłość...*, t. 1, Garbów, s. 73–104.
- Zieliński W., Lis P.
1987 Nieznane grodzisko wczesnośredniowieczne w Garbowie, woj. lubelskie, „Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS w 1987 roku”, Lublin, s. 33–38.
- Zoll-Adamikowa H.
1979 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski*, cz. 2, Wrocław.

Andrzej Rozwałka, Grzegorz Mączka, Rafał Niedźwiadek

Staameszeitliche Burg in Grabów und ihre Siedlungshinterlandschaft. Ein Problemumriss

Zusammenfassung

Der Burgwall in Grabów ist südlich von der Ortsmitte, außerhalb der geschlossenen Ortschaft lokalisiert (Abb. 1–2). Der Befund liegt am Rande einer Hochebene, die sich mit einer deutlichen Landzunge in das kleine Tal eines namenslosen Bachs – des linken Nebenflusses von Kurówka – einschneidet (Abb. 3–6). Der Kulminationspunkt der Anhöhe erhebt sich

280,10m ü. d. M. und ca. 21m über das Bachtal. Die am Rande der Landzunge registrierbare Anhöhe, die besonders deutlich im Westteil zu beobachten ist, ist das Relikt eines ringförmigen Erdwalls. Die Analyse des digitalen Höhenmodells (NMT), wie auch die Beobachtungen im Gelände lassen feststellen, dass der Burghofbereich deutliche Störungen aufweist, da der Hü-

gel lange Zeit (vom Anfang des 19. Jhs. bis 1923) als ein Pfarrfriedhof genutzt wurde. Die Befestigungen der Burg in Grabów bestanden aus einem ringförmigen Erdwall (Abb. 6:A) und einem inneren Abschnittswall (Abb. 6:B). Die erhalten gebliebenen Überreste der Befestigungen umfassen die Fläche von 1,34 ha. Der äußere Wall hatte 420 m, die Aufschüttungsbreite betrug am Wallfuß 4–7 m und die Höhe von 0,6 bis 1 m. Die Fläche des Burghofs beträgt 0,7 ha und die maximale Breite der Burg – längs der NW-SE-Achse beträgt 145 m. Ihre maximale Höhe erreicht längs der SW-NE-Achse 100 cm (Abb. 5). Von der Seite der Hochebene, d. h. vom Osten war die Burg durch einen Einschnitt, vermutlich einen Trockengraben gesichert. Der im Profil keilförmige Graben verläuft vor der Wallvorderseite. Den zusätzlichen Schutz gewährte der erwähnte Abschnittswall, der im Inneren der Burganlage aufgeschüttet wurde. Dieser Wall miss ursprünglich ca. 50 m. Die Basis seiner Aufschüttung beträgt heute an der breitesten Stelle 12 m, seine Höhe dagegen 1,2 m. Der äußere Graben, dessen Fragment im Jahre 1999 während der Sondagegrabungen freigelegt wurde, wurde vollständig zugeschüttet und so verschwand er aus dem Blickfeld. Diese Nivellierung lässt auch nicht feststellen, ob es sich von dieser Seite ein Walldurchlass der ehemaligen Toranlage befand. Es ist nicht auszuschließen, dass die mittels LIDAR- Methode erfasste Vertiefung im nord-westlichen Teil des äußeren Walls, die sich durch die Bodensenke zwischen dem äußeren und inneren Wall zieht, eine Spur der Burgeinfahrt ist (Abb. 6). Die Anfahrt zu dieser Stelle steigt von der Bachseite entlang dem Nordteil des äußeren Walls ziemlich sanft an. Das eventuelle Eindringen der Feinde in den Burgbereich in den Raum zwischen den Wällen konnte jedoch ein tragisches Ende haben, denn die Angreifer konnten von beiden Seiten von den Verteidigern beider Schutzwälle getroffen werden.

Die ersten wissenschaftlichen Prospektionen des behandelten Gebietes wiesen keine Spuren der frühmittelalterlichen Besiedlung auf. Die Kenntnis der frühmittelalterlichen Kolonisation von Grabów wurde seit 1986 beträchtlich erweitert. Damals wurden auf dem Friedhofshügel die Burgwallrelikte entdeckt. Die im Bereich des Burghofes angelegten Sondagen (Grabungsschnitt von der Fläche 6 m²) wiesen die Überreste einer Halberdhütte mit Steinofen auf (Abb. 1, 5, 7). In der Verfüllung der Halberdhütte wurden wenige in die 8.–9. Jh. datierte Keramikfragmente gefunden (Abb. 8).

1999 wurde der Entschluss gefasst, die Sondierungsgrabungen zu unternehmen. Sie hatten einen Verifikationscharakter. Da der Bereich des Burghofes und der Wälle nicht zugänglich war (der Friedhof und seine Umzäunung), wurde eine Sondage angelegt (35×2 m, entlang der Ost-West-Achse). Sie durchschnitten die Verengung des Höhenrückens, welche die Anhöhe mit der Landzunge verband, auf der, der Burgwall lokalisiert war (Abb. 1, 5, 9). Die im Vorfeld der Ausgrabungen in der Umgebung des Burgwalls durchgeführten Sondierungsgrabungen bestätigten die Anwesenheit zahlreicher Ansammlungen von

Keramikfragmenten aus dem 8.–9. Jh., die die Existenz der Vorburg-Siedlungen voraussetzten (Abb. 1–2). Die Ergebnisse der Sondagegrabungen bestätigten diese Annahmen. Den Beleg dafür leistete die Freilegung der Halberdhütte und des Grabens (Abb. 9). Die kleine Sammlung der Tongefäße, die aus der Verfüllung der Halberdhütte und des Grabens gewonnen wurden kann auf die Zeitspanne vom 8.-bis zum 10. Jh. bezogen werden.

Der Burgbezirk in Grabów ist im Bereich der Hochebene Płaskowyż Nałęczowski lokalisiert, die einen Teil des Hochlandes Wyżyna Lubelska bildet. Die Karten der Burgumgebung weisen auf ein interessantes topografisches Phänomen hin – nämlich die Ballung der Siedlungen in oberen Flussläufen und vor allem in ihren Quellenbereichen. Das sich entlang der Flüsse und Bäche erstreckende Siedlungsnetz ähnelt der Charakteristik der slawischen Besiedlung von Pseudo Maurikios in seinem aus der Jahrhundertwende (6./7. Jh.) stammenden Werk Strategikon. Auf der Siedlungskarte des Burgbezirks von Grabów, die anhand der historischen Karten aus dem 18. Jh. (Abb. 10) rekonstruiert wurde, werden dichte Wald- und Moor-komplexe nördlich von der Burganlage erfasst. Das ist schon das nächste Beispiel dafür, dass die Stammesburgen im Bereich des Urwaldes oder in seiner Nähe angelegt wurden. Die Strategie der Slawen bei der Burgwallerrichtung war auf den Schutz und Überdauern der Bevölkerung und ihres Eigentums eingestellt, falls es zu einem Missverhältnis zwischen den lokalen Stämmen und dem potenziellen Gegner zugunsten des Zweiten kommen sollte.

Die Besiedlung im Umkreis von 15 km vom Burgzentrum in Grabów analysierend wurden die Siedlungsgemeinschaften unterschieden, die in den besten Wirtschaftszonen siedelten, d. h. im Umkreis von 1 und 2 km von der Burg. Dieses Modell wurde von den Archäologen übernommen, die sich hauptsächlich mit der Erforschung der frühen Ackergemeinschaften befassten. Bisherige Ergebnisse der Untersuchung von „Siedlungseinzugsgebieten“ wiesen auf, dass diese Theorie auch im Falle der Ackergemeinschaften anwendbar ist, die zeitlich vor der Einführung des westeuropäischen Rechts lagen, das die Dorfstrukturen regulierte.

Unterschieden wurden 25 Siedlungsgemeinschaften, die im Umkreis von 1 km lebten. Das macht fast 11% des Burgbezirks aus. Im Falle des Gebiets mit dem Durchmesser 2 km unterschied man weitere 24 Siedlungsgemeinschaften, die insgesamt ca. 43% des ganzen Burgbezirkes umfassten. In Anlehnung an das Modell der „Siedlungseinzugsgebiete“ kann auf die Bevölkerungsdichte des Burgbezirksgebietes schätzungsweise geschlossen werden. Auf dem behandelten Burgbezirksgebiet betrug die Bevölkerungsdichte zwischen dem 8.–10. Jh. 2,5 Person pro 1 km². Das ist nicht viel, auch wenn man diese Zahl auf das 10. Jh. bezieht, d. h. auf die Anfänge des polnischen Staates. In der damaligen Zeit wird die Bevölkerungsdichte auf 8–10 Personen pro 1 km² geschätzt.